

BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK-DOĞA KORUMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Filiz Demirayak* tarafından TÜBİTAK VIZYON 2023 Projesi Çevre ve Sürdürülebilir
Kalkınma Paneli için hazırlanmıştır.
Aralık 2002

---

* Doğal Hayatı Koruma Derneği

İçindekiler

KISALTMALAR.....	3
BÖLÜM I. GİRİŞ	4
1.1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ	4
1.2. TÜRKİYE’NİN BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİ	5
1.3. TARIMSAL BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK VE EKOLOJİK TARIM.....	7
1.3.1. <i>Tarımsal Biyolojik Çeşitlilik</i>	7
1.3.2. <i>Ekolojik Tarım ve Hayvancılık</i>	8
1.4. BİYOLOJİK GÜVENLİK	11
1.5. BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞE YÖNELİK TEHDİTLER	12
1.6. BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME	14
BÖLÜM II. TÜRKİYE’DE BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİN KORUNMASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAPSAMINDA VAROLAN DURUM.....	17
2.1. BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK VE SÜRDÜRLEBİLİR KALKINMA YOLUNDA TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI SORUMLULUKLARI.....	17
2.2. BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK VE SÜRDÜRLEBİLİR KALKINMA YOLUNDA TÜRKİYE’NİN ULUSAL YAKLAŞIMI.....	17
2.2.1. <i>Politikalar</i>	18
2.2.2. <i>Kalkınma Planları</i>	18
2.2.3. <i>UÇEP</i>	19
2.2.4. <i>Stratejiler</i>	19
2.2.4.1. <i>Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı</i>	19
2.2.4.2. <i>Ulusal Gündem 21</i>	19
2.2.4.3. <i>Türkiye Çölleşme İle Mücadele Ulusal Eylem Programı (Taslak)</i>	20
2.2.5. <i>Yasal ve Kurumsal Yapılanma</i>	20
2.3. DEĞERLENDİRME	22
BÖLÜM III. GELECEK İÇİN ÖNERİLER	25
EK I : RİO ZİRVESİ BELGELERİ.....	29
LİTERATÜR.....	30

KISALTMALAR

BM	Birleşmiş Milletler
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
ÇEKÜL	Çevre ve Kültürel Değerleri Koruma Vakfı
CITES	Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme
DHKD	Doğal Hayatı Koruma Derneği
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GDO	Genetik Yapıları Değiştirilmiş Organizmalar
GEF	Küresel Çevre Fonu
IUCN	The World Conservation Union-Dünya Doğayı Koruma Birliği
KAD	Kuş Araştırmaları Derneği
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ÖÇKKB	Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı
ÖÇKK	Özel Çevre Koruma Bölgesi
SAD-AFAG	Sualtı Araştırmaları Derneği-Akdeniz Foku Araştırma Grubu
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TÇV	Türkiye Çevre Vakfı
TEMA	Türkiye Erozyonla Mücadele Vakfı
TTKD	Türkiye Tabiatını Koruma Derneği
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜDAV	Türk Deniz Araştırmaları Vakfı
UBÇSEP	Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı
UÇEP	Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WWF	Dünya Doğayı Koruma Vakfı

BÖLÜM I. GİRİŞ

Bu raporda hazırlanmasında, Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi için hazırlanan, Biyolojik Çeşitlilik ve Sürdürülebilir Kalkınma raporu (TÜDAV, 2002) editörü ve koordinatörü¹ tarafından, hükümet ile sivil toplum kuruluşları (STK) ve akademisyenlerin geniş katılımı sonucu elde edilen güncel çıktılardan faydalanılmıştır. Söz konusu çıktıların VİZYON 2023 projesine, tüm tarafların günceldeki görüş ve önerilerini aktarmak açısından önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu rapordaki Değerlendirme Bölümleri raporun yazarına aittir. Değerlendirmeler, prensip olarak, sürdürülebilir kalkınma ve biyolojik çeşitliliğin korunması alanlarına odaklanarak; ulusal ve uluslararası mevzuat, politika ve programları dikkate alarak, biyolojik çeşitlilik-sürdürülebilir kalkınma etkileşimi kapsamında Türkiye’de kamu, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörde gerçekleştirilen/sürmekte olan çalışmalar ışığında; varolan politikalar ve ulusal stratejiler arasındaki ilişkileri inceleyerek yapılmış ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında biyolojik çeşitliliğin korunmasını sağlayacak uluslararası ölçekte kabul gören politika yaklaşımlarına değinilmiştir.

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Biyolojik Çeşitlilik Arasındaki İlişki

Sürdürülebilir kalkınma, insanoğlunun parçası olduğu ve varlığını sürdürebilmesi için temel desteği sağlayan ekosistemlerle uyumlu ve denge içinde, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve geliştirilmesi olarak tanımlanabilir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin 2.maddesi biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanımını, “biyolojik çeşitlilik unsurlarının, uzun dönemde biyolojik çeşitliliğin azalmasına yol açmayacak şekilde ve oranda kullanımı ve böylece biyolojik çeşitliliğin bugünkü ve gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını ve özlemlerini karşılama potansiyelini muhafaza etmesi anlamındadır”ifadesiyle tanımlamaktadır. Bu bağlamda ele alındığında, biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanımı, bir yandan bugünkü kuşakların gereksinimlerini karşılarken bölgeler arasındaki eşitliğin gözetilmesi, diğer yandan da gelecek kuşakların haklarının güvence altına alınmış olmasını içermektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenleri; ekonomik olarak uygulanabilirlik, sosyal eşitlik ve çevresel sürdürülebilirliktir.

Biyolojik çeşitlilik, ekosistemlerin insanlığın gönenci için elzem olan yaşam destek sürecini sürdürebilme yeteneğinin ve sağlıklı çevrenin bir göstergesidir.

Biyolojik çeşitlilik üç önemli parçadan oluşur ki yapılmakta olan çalışma kapsamında bu parametrelerin tarım, balıkçılık, ormancılık ve koruma alanları gibi “doğa koruma” olarak belirlenen alanda ele alınması elzemdir.

Genetik Çeşitlilik: kalıtsal olarak geçen ve varoluşun fiziki ve biyokimyasal karakteristiklerini belirleyen biyokimyasal paketler olarak tanımlanabilir. Genetik çeşitlilik belli bir tür, populasyon, varyete, alt-tür ya da ırk içindeki gen farklılığıyla ölçülür. Bu tür farklılıklar,

---

¹ Filiz Demirayak, Çevre ve Doğa Yönetimi Danışmanı, Doğal Hayatı Koruma Derneği Başkanı, WWF-Türkiye Yönetim Kurulu üyesi.

örneğin, evcil hayvanlar ve tarımsal ürünlerin üretilmesini ve yaban hayatında değişen koşullara uyum sağlamasını sağlar.

Tür Çeşitliliği: Bir grup organizma genetik olarak benzerlikler gösterir ki karşılıklı ürer (interbreed) ve türler olarak adlandırılan üretken (fertile) canlıları yaratır. Tür çeşitliliği, genellikle belli coğrafi sınırlar içindeki türlerin toplam sayısı kapsamında ölçülür.

Ekosistem Çeşitliliği: Bir ekosistem bitkiler ve hayvanlar ile toprak, su, hava, mineraller gibi cansız varlıklardan oluşur. Topluluklar ve çevreleri ile olan ilişkileri arasında ve içindeki fonksiyonel ilişkiler karmaşıktır ancak, bunlar su sirkülasyonu, toprak oluşumu, enerji akışı gibi ana ekolojik süreçlerin de mekanizmasını oluşturur. Bu süreçler canlı toplulukları için gerekli olan gıda'yı sağlar ve böylece kritik bir karşılıklı bağımlılık oluşur (WWF, 1991). Bir anlamda bu bağımlılığın sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının en temelinde yatan olgu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

20. yüzyıl, biyolojik çeşitliliğin ve doğal kaynakların, sürdürülebilir olmayan gelişme sonucu², insanlık tarihinde hiç görülmemiş bir oranda tahrip edilmiştir. Biyolojik çeşitlilik üzerinde yaratılan tahribat, sadece arazi kullanımını düzenleyerek ve bazı koruma alanları belirleyerek telafi edilemez boyuttadır. İklim değişikliği, her türlü çevresel kirlenme ve doğal kaynakların sürdürülebilir olmayan kullanımı biyolojik çeşitlilikle beraber insanoğlunun refahı ve/veya minimum yaşamsal gereksinimlerini karşılama imkansız hale getirmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınmayı ülkelerin politikası haline getirmek üzere somut adımlar atılması zorunludur. Biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanımı bir politik uygulama aracı olarak gerekli olup, sektörel politikaların tümünün biyolojik çeşitliliğin korunması amacını gözetecek şekilde özgün politikalarla bütünleştirilebilmesi için yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

1.2. Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği

Türkiye Avrupa ve Orta Doğunun en zengin biyolojik çeşitliliğe sahip ülkesi olup, Avrupa kıtasında biyolojik çeşitlilik açısından dokuzuncu sıradadır. Ülkenin 7 coğrafi bölgesinin her biri ayrı iklim, flora ve fauna özellikleri gösterir ve dünyanın en önemli üç ekolojik bölgesine sahiptir (Yaşlı kolşik ormanlarıyla Kuzey-doğu Anadolu kolşik florası/ormanlar; Orta Anadolu'nun step tipi otlakları; ve dünyanın varolan en geniş yayımlı Selvi (*Cupressus sempervirens*) ve Sedir (*Cedrus libani*) ormanlarını ile maki vejetasyonu, önemli kıyı habitatlarıyla Akdeniz bölgesi). Türkiye 120 memeli, 400'ü aşkın kuş türü, 130 kadar sürüngen, 400'e varan balık türü ile biyolojik çeşitlilikte tür çeşitliliği açısından çok zengindir

Türkiye'nin coğrafi yapısının farklılığı yüksek endemizm ve genetik çeşitliliği sağlar. Türkiye, iki önemli Vavilovyan gen merkezinin kesiştiği noktada yer almaktadır: Akdeniz ve Yakın Doğu. Bu iki bölge tahılların ve bahçe bitkilerinin ortaya çıkışında çok önemli bir role sahiptirler. Türkiye'de beş ayrı "mikro-gen merkezi" bulunmaktadır. Son otuz yıl içinde yerel ve ithal soyların kullanımıyla geliştirilen ve kaydedilmiş olan tahıl çeşidi 256 olup; bunun 95'i buğday, 91'i mısır, 22'si arpa, 19'u pirinç, 16'sı süpürge darısı, 11'i yulaf ve 2'si de çavdar çeşididir (Çevre Bakanlığı, 2001).

² Burada söz edilen sürdürülebilir olmayan kavramı ile belirgin bir şekilde çevresel ve sosyal bozulmalara yol açan insan faaliyetleri, politikaları kast edilmektedir.

Türkiye florası, kültürü yapılmış önemli tarımsal bitki türlerinin yabancı akrabalarını ve bu türlerle ilgili genetik çeşitliliği kapsar (örneğin buğday, nohut, mercimek, elma, armut, kayısı, kestane ve antep fıstığını bu türler arasında sayabiliriz). Bahçe bitkileri ise; üretilmekte olan yaklaşık 50 cinsi ve yetiştirilip dağıtımı yapılmakta olan 100 kadar türle beraber yerli varyeteler ve diğer kaynaklardan gelenlerle beraber 200'ü bulunduğu düşünülmektedir. Bu çeşitlilik meyve türlerinde de belirgin olup 138 civarında olduğu tahmin edilen meyve türlerinin 80'i Türkiye'de yetiştirilmekte, tropikal ve sup-tropikal meyvelerin girmesiyle bu sayı artmaktadır. Tarım türlerinde yabancı asma türünü (*Vitis silvestris*) de barındıran Anadolu, üzüm asmasının (*Vitis vinifera*) gen merkezidir (Çevre Bakanlığı, 2001).

Yerli çiftlik hayvanı türleri açısından; yedi sığır, 18 koyun, dört keçi, yedi at ve sekiz kümes hayvanı ve Ankara tavşanını içermektedir. Kuzey geçiş kuşağında yaşayan 'Karakul' ile Kars yöresinde yaşayan 'Tuj' gibi bazı koyun varyetelerinin soyları tükenme tehlikesi altındadır. Tehdit altındaki diğer bir yerli hayvan ırkı da, tamamen yok olmasının önlenmesi için koruma altına alınan Ankara keçisidir (Çevre Bakanlığı, 2001).

Türkiye, Avrupa kıtasında bulunan bitki türlerinin %75'ini barındırmakta olup, bunun üçte birini endemik bitkiler oluşturur. Anadolu faunası 80.000'in üzerindeki tür zenginliğiyle de dikkati çekmektedir. Alageyik ve sülünün anavatanı Anadolu olup, bozayı, yaban domuzu, kurt, vaşak başta olmak üzere memelileri barındıran Anadolu'da yok olduğu düşünülen Anadolu leoparının izlerine rastlanıldığı bilinmektedir.

Kuş göç yolları üzerinde bulunması sebebiyle, Türkiye pek çok kuş türü için anahtar ülke konumundadır. Ülkemizde yaklaşık 454 kuş türü olduğu bilinmektedir. Bunlardan bir kısmı global olarak tehdit altında olan türlerdir.

Akdeniz ve Ege kıyıları kıyıları nesli tehlike altındaki, *Caretta caretta* ve *Chelonia mydas* türü denizkaplumbağaları ile Akdeniz Foku (*Monachus monachus*)'nun yaşam alanıdır. Akdeniz Fokunun Ege, Akdeniz ve Karadeniz'deki popülasyonu sabit olmayıp bu tür Karadeniz ve Marmara'da yok olmak üzeredir. Türkiye denizlerinde, 1970lerde 150 ila 300 arasında Akdeniz Foku bireyi tahmin edilirken, bugün 100'den az birey kalmıştır. Türkiye denizleri deniz memelileri (Cetaceans) açısından da zengindir. (Dr. Bayram Öztürk, Bilgi Notu, 2002). Ancak tüm bu deniz canlıları; bilinçsizlik nedeniyle kasti öldürmeler, turizm ve aşırı kentleşme nedeniyle kıyıların tahrip edilmesi ve aşırı balıkçılık nedeniyle balık stoklarının azalması gibi nedenlerle tehdit altındadır.

Türkiye'deki bitki türlerinin %33'ü endemiktir. Yaklaşık 3.000 endemik toplam 9.000'den fazla bitki türü içeren zengin florasında 500'den fazla soğanlı bitki; kardelen, karçiçeği, siklamen, lale, çiğdem türleri ile uluslararası çiçek soğanı ticaretinde çok tanınır (Atay, 1996). Yüksek endemizmeye sahip Türkiye florası, tıbbi ve aromatik bitkiler açısından da oldukça zengindir. Bu yüksek endemizm düzeyi, Türkiye'ye bu türlerin, özellikle de dünyanın büyük bölümünün bağımlı olduğu tahılların türetildiği yabancı türlerin yeterince korunması, tehlike altına girmemesi veya yok olmaması konusunda daha da büyük bir sorumluluk yüklemektedir. 19. ve 20. yüzyılda Türkiye'deki sekiz endemik bitki türünün soyunun tükendiği kesinlik kazanmıştır. Bunlardan ikisi Keban Barajı su toplama havzasının doldurulması sırasında sular altında kalarak, diğerleri ise aşırı otlatma ve yerleşimin yol açtığı tahribat sonucunda yok olmuştur (Çevre Bakanlığı, 2001).

Türkiye'deki soyu tükenmiş fauna türleri hakkındaki bilgi çok sınırlı olup, bazı omurgalı türlerinin tükendiği bilgileri vardır. Kunduz'un (*Castor fiber*) geçtiğimiz yüzyılın başlarında Türkiye'de nesli tükenmiştir. Amik Gölü'nün tarım amacıyla kurutulması sonucu Türkiye için endemik bir tür olan yılanboynun'un (*Anhinga melanogaster rufa*) soyu tükenmiştir.

Türkiye'deki balık türü sayısı 472'dir ve bunların 50'si tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar sonucunda, tatlısu balıklarından 26 familyaya bağlı 192 tür belirlenmiştir.

1.3. Tarımsal Biyolojik Çeşitlilik ve Ekolojik Tarım³

1.3.1. Tarımsal Biyolojik Çeşitlilik

Tarımsal biyolojik çeşitlilik gıda ve tarımla ilgili biyolojik çeşitliliğin tüm bileşenlerini içermektedir. Ekin türleri, çiftlik hayvanları, balık türleri genetik kaynakları ve tarla, orman, otlak ve su ekosistemleri dahilinde evcilleştirilmemiş tüm kaynaklar tarımsal biyolojik çeşitliliğin kapsamına girmektedir. Biyolojik çeşitliliğin, besin döngüsü, zararlılarla mücadele, yerel yaban hayatın korunması, su havzalarının korunması, erozyon kontrolü, iklimin düzenlenmesi gibi ekolojik hizmetleri sağlayıcı özellikleri de dikkate alındığında tarım bağlamındaki önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Tüm gıda türlerinin tarımsal biyoçeşitliliği, genel biyoçeşitliliğin vazgeçilmez bir parçası olup, gıda zincirinin, dünyanın her yanındaki çiftçiler, hayvan yetiştiricileri ve balıkçılar tarafından geliştirilen ve korunan ilk halkasıdır. Günümüzde tarımsal biyoçeşitliliğin gıda piyasalarının küreselleşmesi, fikri mülkiyet sistemleri ve sürdürülemez endüstriyel gıda üretimi uygulamalarından kaynaklanan bir çok tehlikeyle karşı karşıya olduğu bilinmektedir. Agrobiyoçeşitlilik veya gıda ve tarım için genetik kaynaklar olarak da bilinen tarımsal biyoçeşitlilik, tarımsal ekosistemin temel işlevlerini, yapısını ve gıda üretimi ve gıda güvenliğini destekleyen süreçlerini muhafaza etmek için gerekli olan hayvan, bitki ve mikroorganizma çeşitliliğini ve değişkenliğini kapsamaktadır. Tarımsal ekosistemler, genetik kaynaklar, fiziksel çevre ve insanların yönetim faaliyetleri olmak üzere üç etmen grubu tarafından belirlenmekte olduğundan, dünya üzerinde, insan etkisinden kaçabilmek anlamında "doğal" olan hiçbir ekosistem mevcut değildir. Birçok ekosistem, gıda üretimi, kazanç elde etme ve geçim güvencesi için insanlar tarafından belli bir dereceye kadar modifiye edilmiş veya ekilmiştir. Tarımsal ekosistemler polikültür, monokültür ile tarımsal ormancılık, su ürünleri, tarlalar, meralar ve nadaslanmış alanlar dahil karışık sistemlerden meydana gelmektedir.

Dengeli, verimli ve sürdürülebilir tarımsal ekosistemlerin korunabilmesi için ulusal düzeyde bütünleştirilmiş tarım ve çevre politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Bu politikaların; toprak verimliliğinin korunması, kirlilik yaratıcı tüm etmen ve maddelerin yok edilmesi, verimli bitki, hayvan ve balık popülasyonlarının korunması ve zararlı türlerin istilasının engellenmesi, toprak ve su kaynakları ile habitatların korunması gibi önlemleri, arazi kullanım politikalarıyla bütünleşik bir şekilde içermesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de tarımsal biyolojik çeşitliliğin korunmasına ilişkin bütünleşik politikaların varlığından söz etmek mümkün değildir. 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıkları

³ Dr. Nesrin Algan tarafından hazırlanan bu bölüm Johannesburg Zirvesi Ulusal Raporu Biyolojik Çeşitlilik ve Sürdürülebilir Kalkınma Raporu için hazırlana metinden özetlenerek alınmıştır.

çerçevesinde oluşturulmuş bulunan Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonunun 2000 yılında yayınlanmış raporunda biyolojik çeşitlilik bazı husulara⁴ yer verilmekle beraber, önerilere bakıldığı zaman, tarımsal biyolojik çeşitlilik konusunda politika önerebilecek kavramsal çerçevenin henüz geliştirilmemiş olduğu söylenebilir. Planın tarım sektörüyle ilgili temel amaçlarından biri: “Kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişme boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amaçtır. Gıda güvenliği ilkesi çerçevesinde artan nüfusun dengeli ve yeterli beslenmesi esas olacaktır” şeklinde belirlenmiştir. Bu amaç içerisinde sürdürülebilirlik, çevresel ve uluslararası boyutlara yer verme gibi ilkelerin bulunuyor olmasından hareketle, tarımda biyolojik çeşitliliğin korunmasına dolaylı yoldan da olsa yer verildiği düşünülebilir.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Akit Taraflar Toplantısında (1996) Tarımsal Biyolojik Çeşitlilik konusunda kabul edilen çalışma programı⁵ ile 2000 yılında bu programın geliştirilmesi için alınmış olan kararın⁶ ve Akit Taraflar 6.Toplantısı (Lahey, 2002)'nda kabul edilen VI/5 sayılı kararın ulusal düzeyde uygulanması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Öte yandan Türkiye'nin taraf olduğu Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Uluslararası Bitki Genetik Kaynakları Kurulu ile Tahıl Genetik Kaynaklarının Muhafazası ve Değişimi İçin Avrupa İşbirliği Programı Üyesi Ülkeler Arasındaki Anlaşma ile Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi'nin Anayasa gereği ulusal mevzuatta yasa hükmünde oldukları dikkate alınarak, uygulamalarda öncelikle bu hukuki düzenlemelerin dikkate alınması önem taşımaktadır. Aynı şekilde Türkiye'nin imzaladığı ancak henüz onaylamadığı Biyogüvenlik Protokolü de ratifiye edildikten sonra yasa hükmünde olacağı gözönünde bulundurularak, ulusal uygulamalarda dikkate alınması için şimdiden gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

1.3.2. Ekolojik Tarım ve Hayvancılık

Tarımsal biyolojik çeşitlilik başta olmak üzere biyolojik çeşitliliğin korunmasında uygulanabilecek en etkili yöntemlerin başında ekolojik (organik) tarım gelmektedir. Türkiye'de ekolojik tarım 1984'de önceleri Avrupalı bazı şirketlerin gereksinim duydukları ürünleri anlaşmalı çiftçilerle yetiştirmek ve elde edilen ürünleri Türk ihracatçıları vasıtasıyla

⁴ “Biyoeçeşitlilik; henüz çok azı değerlendirmeye alınmış parasal olarak değer biçilemeyecek toplanmış genetik materyallerden elde edilen sonuçlar, bugüne kadar yapılan harcamaları karşıladığı gibi, gelecek yılların bütçelerine kaynak yaratabilecek durumdadır. Bu nedenle; koruma, yönetim ve denetim mekanizmaları geliştirilmeli ve yurt dışına çıkarılmaktan kurtarılmalıdır.

Halen, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bünyesinde bitki gen kaynaklarını sahiplenecek iki birim bulunmaktadır. Yetersiz kalan bu birimlerin artırılması için gerekli finansal kaynaklar yaratılmalıdır.

Pek çok bitkisel ve hayvansal ürüne gen kaynağı olan ülkemiz, bu gen kaynaklarının araştırılması, geliştirilmesi ve etkin bir şekilde kullanımı için gerekli önlemleri almalıdır.

Bu önlemlerin başında bitki ve hayvan gen kaynaklarına ait envanterin çıkarılmasıyla başlanarak, hem ekolojik hem de gelecek için yararları sağlanmalıdır.

Diğer ülkelerden ithal edilecek damızlık ve tohumlarla yeni gen kaynakları sağlanmalı ve etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Yurt dışından sağlanacak gen kaynaklarının belirlenmesi ve ülkemiz koşullarına uyumu için hızlı ve etkili şekilde işleyen bir araştırma-geliştirme sistemi oluşturulmalıdır. Hayvancılıkta suni tohumlama teşvik edilmelidir.

Hızla gelişen transgenik bitkilerin denetim ve kontrolü için bir yönetmelik ve kontrol laboratuvarı kurulmalıdır”(DPT, 2000b).

⁵ Karar III/11

⁶ Karar V/5

kendi ülkelerine ithal edebilmek için projeler oluşturmalarıyla başlamıştır. Ekolojik tarım uygulamalarında 1990'lı yılların başına dek, danışmanlık, denetim ve sertifikasyon gibi uygulamalar da yabancı kuruluşlarca yerine getirilmiştir. Önceleri Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünlerinden kuru incir ve kuru üzüm ile Ege bölgesinde gerçekleştirilen ekolojik tarım uygulamalarına daha sonra, kuru kayısı, fındık gibi ürünler de katılarak farklı bölgelere yayılmıştır.

Türkiye'de organik, bitkisel ve hayvansal ürünler üretimi, işlenmesi ve pazarlanması Resmi Gazete (18/12/1994)'de yayımlanan "Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerin Organik Metodlarla Üretilmesine İlişkin Yönetmelik"⁷ ile düzenlenmiştir. Avrupa Birliği'nin "EEC Regulation No:2092/91" sayılı düzenlemesi esas alınarak hazırlanmış olan ve Ekolojik ürünlerin üretilmesi, işlenmesi, etiketlenmesi, depolanması ve pazarlanması aşamalarında uyulması gereken kuralları içeren bu Yönetmeliğin uygulayıcı yetkili kamu kuruluşu Tarım ve Köyişleri Bakanlığıdır. Öte yandan bu tüzel düzenlemelere koşut olarak, Türkiye'nin, "Avrupa Topluluğuna Ekolojik Ürün İhraç Eden 3.Ülkeler" listesinde yer alması için de diplomatik girişimler sürdürülmektedir.

Yönetmeliğin uygulanmasıyla ilgili kurumsal yapılanmada "Ulusal Yönlendirme Komitesi"⁸ görev yapmaktadır. Komite tarafından alınan kararları tavsiye niteliğinde olup, ulusal düzeyde ekolojik tarım faaliyetlerini izlemek ve kontrol etmekle görevli Ekolojik Tarım Komitesi⁹ ne iletilmektedir. Diğer yandan bir kontrol ve sertifikasyon kuruluşunun faaliyet gösterebilmesi için Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın onayı gereklidir. Halen gerekli koşulları yerine getirerek yetki belgesi almış 7 adet kontrol kuruluşu faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlardan 6 tanesi yabancı sertifikasyon kuruluşlarının Türkiye temsilcisi, biri ise Türk kuruluşudur. Türkiye'de üretilen ekolojik ürünlerdeki kimyasal kalıntıların analizi için yeterli donanımına sahip laboratuvar bulunmaması nedeniyle, örneklerin yurtdışında analiz ettirildiği, bu nedenle işlemlerin uzadığı ve mali kayıplara yol açtığı görülmektedir. Üretimde olduğu gibi bu tür analizlerde de dışa bağımlı olunması, ekolojik tarımın ulusal düzeyde yaygınlaştırılmasını zorlaştırmaktadır.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de yaklaşık 92 değişik üründe, 46.523 bin hektarlık arazi üzerinde 12.275 kadar üretici 168.306 ton ekolojik tarım üretimi yapmaktadır. Üretilen ekolojik ürün çeşitlerinin sayısı 1990'da 8 ve üretim alanı 1.037 hektar

---

⁷ Yönetmelikte bazı maddelerinde uygulamada rastlanılan aksaklıkları gidermek amacıyla değişiklik yapılmış, ekolojik tarım faaliyetleri sırasında yapılacak kusur ve hatalara karşı uygulanacak yaptırımlar da kapsama alınmıştır(Düzeltilme Metni için Resmi Gazete (29 Haziran 1995 gün ve 22328 sayılı) Yönetmeliğe ek olarak ekolojik ürünler ihracatını belirli bir disipline kavuşturmak amacıyla Resmi Gazete (6.1.1996 gün ve 22515 sayılı)'de yayımlanan İhracat Yönetmeliği eki "Kayda Bağlı İhracat Listesi"nin 7. Maddesi çerçevesinde ekolojik ürünlerin ihracatı kayda bağlanmıştır. Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği bu ürünlerin kayıt ve ihracatına yönelik işlemlerde Koordinatör Birlik olarak tayin edilmiştir.

⁸ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu (APK) Başkanının başkanlığında; Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Çevre Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME), İhracatçı Birlikleri, Ziraat Odaları Birliği ve Ekolojik Tarım Organizasyonu Derneği Temsilcilerinden oluşmaktadır.

⁹ Yönetmelik uyarınca oluşturulmuş olan *Ekolojik Tarım Komitesi*; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı APK Kurulu Planlama ve Projeler Dairesi Başkanının başkanlığında, Tarımsal Üretimi Destekleme Genel Müdürlüğü'nden iki, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü'nden iki, Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nden bir, Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü'nden bir Dış ilişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Daire Başkanlığı'ndan iki konu uzmanı temsilciden oluşmaktadır.

olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar, 1999'da sırasıyla 92 ve 46.523 hektara çıkmıştır. Aynı süre içerisinde üretici sayısı da 1037'den 12.275'e yükselmiştir.¹⁰ İhracatın yaklaşık %60'ı Almaya'ya, %15'i de ABD'ye yapılmaktadır. Gümrük mevzuatındaki bazı sorunlar nedeniyle ekolojik tarım sektörünün dışsattım yoluyla ekonomiye katkısı net olarak bilinmemekle birlikte yıllık 150 milyon dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye'de üretilen ekolojik ürünler büyük ölçüde yurt dışı pazarlara gönderilmektedir. Bu nedenle, ekolojik ürün üretim miktarı ve çeşitliliği yurt dışından gelen talepler doğrultusunda şekillenmektedir

Türkiye'de ekolojik hayvansal ürün üretiminde ise kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır. Türkiye'nin yüksek nüfusunun iç tüketim için daha fazla üretim yapılmasını zorunlu hale getirdiği dikkate alındığında, ekolojik hayvansal üretim sistemlerinin ekonomik teşviklerle geliştirilmesinin yararlı katkılar sağlayacağı ileri sürülebilir.

Her ne kadar, ekolojik tarım ürünlerine yönelik talebin gittikçe arttığı ve Türkiye'nin iklim, toprak ve doğa şartlarının ekolojik tarım için çok uygun olduğu hükümet düzeyinde kabul edilmiş ve tüzel düzenlemelerin süratle tamamlanması çalışmalarında kayda değer başarılar sağlanmışsa da, ekolojik tarımın ulusal düzeyde öncelikli bir politika olarak kabul edildiğini ve gerekli ekonomik ve mali araçlarla desteklendiğini söylemek olanaklı değildir. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amaç olarak belirlenmiş olmakla birlikte, bu bağlamda ekolojik tarımla ilgili özgün hedeflerin neler olduğuna ilişkin düzenlemelere yer verilmemiş olduğu görülmektedir.

Ulusal tarım, çevre ve ekonomik kalkınma politikalarının birbirleriyle bütünleştirilmesi, bu bağlamda çiftçi ve tüketici haklarını ve iç pazarın gereksinimlerini de dikkate alan yeni stratejilerin geliştirilerek süratle uygulamaya koyulması, salt biyolojik çeşitliliğin korunması bağlamında değil, sürdürülebilir kalkınma politikalarının gerçekleştirilmesi bağlamında da zorunlu görülmektedir. Türkiye'de halen tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %45'tir. Tarım ve Köyşleri Bakanı'nın ifadesine göre;

“Çiftçinin ve üreticinin ekonomik olarak çok kötü duruma düştüğü, gün geçtikçe fakirleştiği, borçlarını ödeyemez hale geldiği, borçlarını ödemek için üretim araçlarını sattığı ve tarımsal üretimden kaçır hale geldiği, tüketicinin gıda, su, giysi ve diğer tarım ürünleri güvenliği ve güvenilirliği ile çevre şartlarının tehlike ile karşı karşıya kaldığı, tarımın yanlış yönlendirilmesi sonucu gıda gibi stratejik ürünlerde gitgide dışa muhtaç kalma, dolayısıyla geleceğimizin riske atılması, tarımın yanlış yapılması ve ihmali sonucu Türkiye'de yeşilin kaybolması, meraların, tarım arazilerinin, ormanların tahribatı, talanı, çevrenin yanlış uygulamalar ile aşırı kirlenmesi, sonuçta yağış rejiminin değişmesi ve kuraklığın kaçınılmaz hale gelmesi, tarımın ihmalinin neticesinde iç ticaret hacminin aşırı düşmesi, dış pazarlarda rekabet edememe, dışarıdan aldığımız tarım ürünlerine ödediğimiz dövizlerden dolayı kaybımız ve bunun getirdiği ekonomideki sıkıntılar, tarımın, işsizliğin uzun süredir çok yüksek olduğu ülkemiz için yaygın bir istihdam alanı oluşturması gerçeğini hiç kimsenin gözardı etmemesi gerekir”.¹¹

Bu belirleme çerçevesinde, ekolojik tarım ve hayvancılık konusunda kararlı ve istikrarlı politikaların geliştirilmesinin sürdürülebilir tarım politikalarına sağlayacağı katkılarının önemi

¹⁰ < <http://www.igeme.org.tr/TUR/arge/organik.htm>>, (06.06.2002).

¹¹ < <http://www.tarim.gov.tr/gazete/haberler/kasim2001/tarim.htm>>, (06.05.2002).

daha iyi anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, ekolojik tarım ve hayvancılık politikalarının salt biyolojik mücadele yöntemlerinden ibaret uygulamaları içermediği gerçeği de dikkate alınarak, biyolojik çeşitliliğin korunması, tarım, istihdam ve yoksullukla mücadele politikalarının bir bütün olarak ele alınacağı yapısal dönüşümün sağlanması zorunludur. Bu bağlamda, tüzel düzenlemelerin de iyileştirilerek, mevcut Yönetmeliğin bir yasaya dayanmamasından kaynaklanan sorunların giderilebilmesi için, en kısa sürede “Tarımsal Ürünlerin Ekolojik Yöntemlerle Üretmesine İlişkin Yasa”nın da çıkartılması gerekmektedir.

1.4. Biyolojik Güvenlik¹²

Sanayide biyoteknoloji kullanımı, dünyada ileri düzeyde olmayıp, henüz Türkiye’de kayda değer gelişme göstermemektedir. Bununla beraber, Türkiye, bazı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) tarımsal ürünlerin (mısır, buğday, soya fasulyesi gibi) üretimi ve tüketimi bakımından çok önemli bir pazar olarak değerlendirilebilir. Dünya’da ve Türkiye’de transgenik bitkilerin dışalımına ülke getirilip ekilmesi veya bu tür bitkilerden elde edilen gıda ürünlerinin iç pazarda satılması konularında politik, tüzel, bilimsel ve teknik uygulamalar bağlamında ciddi boşluklar ve bunlardan kaynaklanan sorunlar mevcuttur.

Modern biyoteknoloji kullanımından ve bu yöntemle üretilen ürünlerden kaynaklanan olası riskler, sadece insan sağlığını değil, biyolojik çeşitliliğin de dahil olduğu doğal kaynakları da tehdit etmektedir. Bu bağlamda biyogüvenlik politika ve uygulamalarının öncelikli bir eylem olarak, tarım, çevre ve teknoloji politikalarıyla bütünleştirilmiş bir şekilde hayata geçirilmesi şarttır. Tarımsal üretimin arttırılmasına ve herbisit, pestisit ve suni gübre kullanımının azaltılmasına katkı sağlayabileceği ileri sürülen Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmaların (GDO), yaratabilecekleri potansiyel riskleri dikkate almamanın orta ve uzun vadede geri dönülemez çevresel etkilere yol açabileceği gerçeğinin de bilincinde olunması gerekir.

Anadolu’daki yerli ekonomik bitkiler arasında yeralan, buğday, arpa ve baklagiller ana besin kaynaklarını oluşturmaktadır. Gen kaynakları Türkiye’de bulunan türlerin transgenik olanlarının ülkeye girmesi ve üretilmesi/yayılmalarının ekonomik açıdan olduğu gibi, biyolojik çeşitliliğin korunması açısından da, yol açabileceği riskler konusunda henüz herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamış olması, olası tehditlerin boyutlarını daha da arttırmaktadır.

Ayrıca transgenik bitkilerin salıverildikleri ortamda bitki sosyolojisi, doğal türlerdeki genetik çeşitlilik, ekosistemdeki tür dağılımı ve ekolojik denge üzerine uzun dönemde yapabileceği etkiler açısından Türkiye özel bir tehdit altındadır. Dışalımına getirilecek transgenik ürünlerden olabilecek bir gen kaçışının, yabani türlerin de aynı özelliklere sahip olmalarına neden olabileceği ve bu durumda doğal gen kaynaklarının, geri dönülemez bir şekilde tahrip olabileceği bilinmektedir. Yabani otlara dayanıklılık geninin transgenik bitkinin yabani türlerine geçmesi durumunda, bu türlerle mücadele etmek olanaksız hale gelebilecektir. Varolan gen kaynağının tamamen yok olmasına neden olabilecek böylesi bir risk, birçok yabani bitkinin gen kaynaklarına sahip olan Türkiye’nin biyolojik çeşitliliği açısından özel bir

---

¹² Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi metninde sözleşme terimi “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi” olarak belirtilmektedir. Bunun yanısıra biyoteknolojik çalışmalara yönelik güvenlik kavramını irdelleyen protokol ise hem İngilizce hem de Fransızca tercümelerinde de görüldüğü üzere “biyogüvenlik” teriminin kullanıldığı (biogüvenlik terimi biyoteknolojide güvenlik teriminin kısaltılması olarak kullanılmaktadır) görülmektedir. Bu sebeple protokolden bahsederken “biyogüvenlik protokol”ü deyimini kullanılmıştır. Bunun dışında konudan söz ederken “biyoteknolojide güvenlik” terimi kullanılmıştır.

önem taşımaktadır. Buna ek olarak, ithal edilen bitkisel kaynaklı ham ve/veya işlenmiş ürünler için Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından düzenlenen kontrol belgeleri, ithal edilen ürünün GDO içerip içermediğini kapsamadığı için, ithal edilen tarım ürünlerinin GDO içerme konusundaki durumları bilinmemektedir. Ancak, GDO içeren ve içermeyen ürünlerin karıştırılmış olarak pazarlandığı için Türkiye'ye de girmiş oldukları konusunda iddialar vardır.

Öte yandan, Türkiye'de 1998'den bu yana transgenik bitkilerin alan denemelerine alınmaya başlandığı bilinmektedir. Çeşitli firmaların ithal ettiği ürünlerde yapılan alan denemeleri Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Araştırma Enstitüleri tarafından yürütülmüştür. Harran Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından Akçakale'de pamuk, Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından Antalya'da mısır, Çukurova Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından pamukta yürütülen denemeler sonucu, ürünlerle ilgili yeterlilik kanısı oluşmadığı için bu denemelerin tekrarına karar verilmiştir. Nitekim bu denemeler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Transgenik bitkilerin alan denemelerinin tamamlanmasını takiben tescili, üretime sokulması ve gıda zincirinde kullanılmasının gündeme gelmesi beklenmektedir. Ancak bu çalışmalar, henüz AR-GE araştırmalarının çok yetersiz olması, konuya ilişkin mevzuatın bulunmaması, kurumsal ve teknik altyapının gelişmemiş olması gibi gerekçelerle ulusal düzeyde eleştirilmektedir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıkları çerçevesinde, "Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu" kurulmuş olması ve bu Komisyonca hazırlanarak Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayınlanan raporda (DPT, 2000a) konuya ilişkin ulusal gereksinimlerin ve politika hedeflerinin yer alması, politik açıdan Türkiye'nin biyogüvenlik konusunu gündemine aldığını açıkça göstermektedir. 2001-2005 yılları arasında uygulanmak üzere hazırlanmış olmakla beraber 2023 yılını hedef alan Uzun Vadeli Strateji olma özelliğini de taşıyan kapsayacak olan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uyarınca "Biyoteknolojik uygulamalardan kaynaklanabilecek olası biyogüvenlik risklerinin en aza indirilmesi için bütüncül bir yaklaşımla yasal, kurumsal ve uygulamaya ilişkin düzenlemeler yapılacaktır". Yine bu Plan uyarınca; "Biyogüvenlik Yasası" çıkartılması ve "Ulusal Biyogüvenlik Kurulu" oluşturulması öngörülmüştür. Ancak Plan'ın yürürlüğe girdiği tarihten bu yana, mevzuat ve kurumsal yapının oluşturulması, bilimsel ve teknik altyapının hazırlanması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi konularında kayda değer hiç bir ilerlemenin sağlanmadığı görülmektedir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kapsamında hazırlanan Biyogüvenlik Protokolünü Türkiye 24 Mayıs 2000 tarihinde imzalamıştır. Bununla beraber, Biyogüvenlik Protokolünün henüz onaylanmadığı dikkate alınırca, Türkiye'de biyogüvenlik konusundaki yasal boşluğun sürmekte olduğu görülecektir.

Biyolojik çeşitliliğin korunması bakımından olduğu gibi, tarım sektörünün ve tarımsal istihdamın önemi, uluslararası pazarda rekabet edebilirlik hususları ile üretici (çiftçi) ve tüketici hakları açısından da Türkiye'nin öncelikli bir sorun alanı olan biyogüvenlik konusunda ivedi önlemler alınması zorunlu görülmektedir. Bu bağlamda "Biyogüvenlik Araştırma ve Takip Sisteminin" kurulması amacıyla bir proje yapılması için UNEP'le ilke anlaşmasına varılmış olması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

1.5. Biyolojik Çeşitliliğe Yönelik Tehditler

Türkiye'nin zengin biyolojik çeşitliliğine yönelik tehditler ve korunması alanında yaşanan problemler özetle şunlardır:

- Kırsal alanlarda, hızlı nüfus artışından kaynaklanan ekonomik baskı ve mevzuat boşlukları nedeniyle, tarım alanlarının parselizasyonda yaşanan sorunlar, çiftçilerin gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır. Bu durum küçük çiftçileri, arazi kazanmak üzere orman açma, aşırı otlatma ile meraların tahribi ve bitkilerin aşırı toplanması gibi biyolojik çeşitliliği tahrip eden faaliyetlere yöneltmektedir. Diğer yandan bugün sürdürülebilir ormancılık politikalarına geçişle değişim gösteren ormancılık politikalarındaki sürdürülemez uygulamalar biyolojik çeşitliliği olumsuz etkileyen faktörlerdendir.
- Step alanlarında; geleneksel ve sürdürülebilir olmayan tarım yöntemleri, verimli toprak elde etmek için meraların tahrip edilmesi biyolojik çeşitliliğe yönelik en büyük tehditler arasındadır. Anız yakma topraktaki mikro organizmaları yok etmekte, bir çok küçük hayvanın ve böceklerin yok olmasına neden olarak toprak yapısını verimliliğini yok etmektedir.
- Tarımsal faaliyetler 5.1 milyon hektar alanda 5 ve 6. sınıf topraklarda gerçekleşmektedir. Bu arazilerin çoğu yasadışı orman kesimi ve mera açılması sonucu elde edilmiştir. Kontrolsüz aşırı otlatma, hassas step ekosistemlerini tahrip etmeye devam ederken, yaşamları hayvancılığa bağlı olan kırsal toplulukların üzerinde ekonomik baskı oluşturmaktadır.
- 460.000 hektar civarında verimli tarım toprağı, farklı kullanım zonlarını düzenleyen mevzuat eksikliği veya kentsel/metropolitan alanlar çevresindeki uygulamalar nedeniyle yok olmuştur. Özellikle kentsel/metropolitan alanlar çevresinde bu durum kırsal kesimden gelen göçlerle beraber, endüstriyel ve evsel yapılanmaların kontrolsüz ve plansız yayılması sonucu katlanarak artmakta ve doğal habitatlar yok olmaktadır.
- Özellikle Ege ve Akdeniz bölgesinde olmak üzere, kıyı alanlarındaki arazi spekülasyonları ikinci konut patlamasıyla sonuçlanmaktadır. Çevresel bozulmayı önlemeye yönelik kurumsal yapının etkinleştirilemeyişi ve mevzuattaki eksiklikler, biyolojik çeşitliliğin en büyük tehdidi olan doğal habitat kaybına neden olmaktadır. Kıyı habitatlarının tahrip edilmesi, bir çok alanda karasal ve denizel ortamlardaki bir çok hayvan ve bitki türünün kaybolmasına neden olmaktadır.
- Aşırı balıkçılık, yaban hayvanları ve kuşların toplanması ve avcılık, kontrolsüz tıbbi bitki ve otların/soğanların toplanması/sökülmesi süreçlerindeki yetersiz kontrol ve takipsizlik bir çok türün yaşamını sürdürmesini engelleyen en büyük tehditlerdir. Türkiye’de önemli miktarlarda hayvan ve bitki türü toplanarak ihraç edilmektedir. Diğer yandan gerek iç sular gerekse denizlerde balıkçılık süre ve dönemlerini düzenleyen kontrol mekanizmalarının yetersizliği denizel ve tatlı su ortamlarındaki biyolojik çeşitliliği tehdit etmektedir. Şu anda yasaklanmış olmasına rağmen, dinamitle balık avcılığı özellikle 1950 ile 1980 yılları arasında balık popülasyonlarının ciddi bir şekilde azalmasına neden olmuştur. 1980lerde balık yemi üreticilerine verilen teşviklerse özellikle Karadeniz’de büyük ölçekli aşırı avlanmaya neden olarak biyolojik çeşitliliği etkilemiştir. Türkiye’de avcılık-özellikle kurt (*Canis lupus*), boz ayı (*Ursus arctos*), vaşak (*Lynx lynx*), dağ keçisi (*Capra aegagrus*) gibi büyük memeliler ve bir çok kuş türü üzerindeki aşırı avcılık biyolojik çeşitliliğe yönelik en büyük tehditler arasındadır. Konunun eylemsel ölçekte ilgili kurumlarca önceliklendirilmeyişi, STK’ların konuyu gerektiği gibi kamuoyu gündemine taşıyamayışi sorunun giderek ağırlaşmasına neden olmaktadır.
- Tarımsal sektörde, çevre olgusunu gözönünde bulundurmaksızın dağıtılan teşvikler, ağır kimyasal ve gübre kullanımı ile yanlış sulama projelerinin uygulanmasına neden olmuştur. Şu anda nispeten düşük oranda gözükmeyle beraber; Türkiye yoğun ve sulu

tarıma doğru geçiş yaptıkça, aşırı kimyasal ve gübre kullanımının biyolojik çeşitlilik ve sağlığa olan etkilerinin gelecekte artacağı öngörülmektedir.

- Verimli olmayan sulama nedeniyle, tarım alanlarının tuzlanması biyolojik çeşitliliğin kaybına neden olmaktadır. Kıyı, deniz ve sulakalan ekosistemleri özellikle endüstriyel ve tarımsal kirlilikle, evsel atıklar ciddi bir şekilde etkilenmektedir.
- 1980'lerden itibaren turizm sektörüne verilen teşvikler, büyük kitle turizmi yatırımlarının inşasında patlama yaratarak bütün kıyı habitatları (denizkaplumbağaları üreme alanları, Akdeniz foku yaşıam alanları gibi), kumullar, lagünler, kıyı ormanları ve verimli tarım alanlarının geri dönüşümsüz olarak tahrip olmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, sürdürülebilir olmayan avcılık, balıkçılık ve toplama yöntemleriyle, orman keserek arazi açma gibi turizm sektörünün taleplerini karşılamaya yönelik baskıların oluşıması ve aynı zamanda kontrolsüz evsel atıkların denize boşaltılması ve sezonluk değişıen nüfus biyolojik çeşitlilik ve habitatlara yönelik önemli sorunlar arasındadır.
- Türkiye'de evre koruma programlarında uzman ve teknik eleman azlığı diğer önemli sorunlardan biridir. Hkmet değişıklilerinde yaşıanan/yaşıanabilen eleman değişıklilikleri, personel tayinleri biyolojik çeşitliliği koruma konusunun gerektirdiği deneyim faktörünü etkilemektedir. Hemen hemen ilgili tüm bakanlıklar yetersiz teknik eleman sıkıntısından etkilenmekte, özellikle de biyolojik çeşitliliğin yaygın olduğu kırsal kesimde ve koruma alanlarında yetişımişı ve uzman teknik eleman görevlendirme zorlukları yaşıanmaktadır. Uzman eleman seçiminde disiplinlerarası dağılımının dengeli olarak yapılmaması, bakış açılarında tek yönlülük riskini de beraberinde getirmektedir.

1.6. Biyolojik eşitlilik ve Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Değerlendirme

Türkiye'de biyolojik çeşitliliğin korunmasında daha çok nesli tehdit altında olan türler ile endemik türlerin korunmasına ağırlık verildiği görülmektedir. Bununla beraber, biyolojik ve genetik kaynakların korunması ve gelişıtirilmesinin gıda ve sağlık sektörleri açısından kritik bir önemi olduğu gerçeği gözardı edilemez. Ancak Türkiye'nin başıta tahıl ve et ürünleri olmak üzere gıda kaynaklarının temininde kendine yeterli bir ülke olma özelliğini hızla kaybetmesi, bu gerçeğin yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü, 28 Mayıs – 30 Eylül 2001 tarihleri arasında uygulanan VII. Genel Tarım Sayımı sonucuna göre, toplam arazinin sadece %33,13' işlenmektedir. İşılenmeyen arazi içinde %2,91 oranında tarıma elverişıli olduğu halde kullanılmayan arazi bulunmaktadır. Tarıma elverişısiz arazi 96.780.487 dekar ile toplam arazinin %14,47'sini oluşıtırmaktadır. Toplam 221.562.345 dekar olan işlenen arazinin %68,77'si tarla arazisi, %16,91'i nadas arazisi, %11,67'si meyve ve diğer uzun ömürlü bitkilerin kapladığı arazi ve %2,65'i sebze ve iek bahçeleri arazisidir. Türkiye bir yandan yanlışı arazi kullanım uygulamalarının sonucunda tarımsal alanları ile ayır ve meralarını hızla kaybederken, bir yandan da hızlandırılmışı erozyon, kimyasal ilaç ve gübre kullanımı sonucunda toprak ve otlaklarında niteliksel bir bozulma sorunu yaşıamaktadır.

Biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanımı öncelikli olarak ülkenin arazi kullanım politikalarında köktenci bir iyileşıtirme ile ulusal tarım, hayvancılık, istihdam ve sağlık politikalarında ciddi bir değişımi gerektirmektedir. Tüm bu sektörleri bütünleşik bir şekilde ele alan sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulanabilmesi aynı zamanda yoksullukla savaşıam açısından da hayati bir öneme sahiptir. Kırsal yoksulluğun giderilmesi, kırdan kente ge yol açan nedenlerden birisi olarak aynı zamanda sağlıksız kentsel gelişımenin

önlenebilmesi bakımından da özel bir önem taşımaktadır. Biyolojik çeşitliliğin korunabilmesi için, bu kavramı salt nesli tehlikedeki veya endemik türlerin korunması ile sınırlı olarak ele almaktan öte; tarım, hayvancılık, ormancılık, su ürünleri ve benzeri alanlarda üretim ve tüketim biçimlerinin sürdürülebilirlik anlayışına göre yeniden biçimlendirilmesi zorunludur.

Yoksulluğun azaltılması, özellikle 90'lı yıllardan itibaren (Rio Zirvesi'nin de itekleyici gücü ile) dünyanın gündemine belirgin bir şekilde girmiştir. Türkiye gibi biyolojik çeşitliliğin zengin olduğu ve aynı zamanda özellikle kırsal yoksulluğun dikkat çekici düzeye ulaştığı ülkelerde yoksullukla doğal/biyolojik kaynakların akılcı olmayan yönetim şekilleri arasında ilişki kurmak kaçınılmazdır. Bu bağlamda, yoksulluğun azaltılması için biyolojik çeşitliliğin korunması ve doğal kaynak kullanımında sürdürülebilirlik ilkelerinin ivedilikle oluşturulması elzemdir. Mutlak suretle, alan/kaynak kullanım düzenlemeleriyle beraber, alternatif gelir kaynaklarının yaratıldığı planlama, bilinçlendirme, üretim ve tüketim kalıplarında düzenlemeler ve teşvik sistemlerinin yeniden programlanması gerekir.

Biyolojik çeşitliliğin yoğun olduğu ve hassas bölgelerde yaşayan insanlar için ulusal düzeyde kabul edilmiş kalkınma politikalarının tümleşik bir parçası olarak benimsenmiş özel planlama modelleri gerekmektedir. Bu modeller ancak koruma-kalkınma ikilemi eksenin ne kadar sürdürülebilir olarak belirlenebileceği ile de ilgilidir. Edinilen deneyimler, koruma alanlarında hassas zonları da kapsayan korunacak ve kullanılacak alanların derecelendirilerek ayrılması, kullanım alanlarında doğrudan o bölgede yaşayanlar için alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması ve bu süreçlerin katılımcı bir eylem tarzında hayata geçirilmesinin bu sürecin en önemli bileşenleri olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, özellikle tarım, hayvancılık ve su ürünlerinde, yerli türlerin ve geleneksel üretim biçimlerinin korunması ve geliştirilmesine ve özellikle de gen kaynaklarının kullanımında bölgeler arası eşitlik ve kuşaklar arası adalet anlayışının gözetilmesine önem verilmelidir. Öte yandan, yine bu bağlamda biyolojik çeşitlilik ile toplumsal cinsiyet etkileşimini dikkate alan yaklaşımlar gereklidir.

Biyolojik kaynakların verimsiz ve yanlış kullanımı ve bağlamında yoksulluğun hızla artması ile ilgili Türkiye'den verilebilecek örnek sayısı epey fazladır. Tarımsal üretimde yerel varyetelerin veya doğal biyogenetik kaynakların ıslahı yoluna gidilmesi tercih edilen bir kaynak yönetimi olarak görülmektedir. Tersine durumlarda ortaya çıkan karmaşık ekolojik sorunların bertarafı çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanmaktadır (Teşviklerin Karadeniz'de yerli tür olan Deniz alası (*Salmo trutta labrax*)'nın üretim amaçlı ıslahı için kullanılması yerine Atlantik Salmonu (*Salmo salar*) için kullanılması ve üretimin fiziki/biyolojik nedenlerle başarılı olamayışı gibi, Topaloğlu, B., 2002, bilgi notu).

Türkiye'de biyolojik çeşitlilikte tür koruma ile sürdürülebilir kalkınma ilişkisi önemli bir konudur. Özellikle nesli tehlike altındaki türlerden ekonomik öneme sahip olanlar, az bulunmalarından dolayı yüksek fiyatlı pazara sahiptir. Bu türlerin bulunduğu habitatlarda yaşayan yöre halklarının yoksulluğu durumunda kısa sürede kazanç sağlamaya yönelik yaklaşımlarla, uzun dönemli sürdürülebilir yöntemlerle yapılacak üretimle kalkınmaya sekte vurulmaktadır (örneğin havyarı ve eti pahalı olan B. Karadeniz Mersin Balığının korunarak, havyarından yararlanılmasının bu alanda çalışan balıkçılara sağlayacağı ekonomik fayda değer biçilemez büyüklükte iken, yasak olmasına karşın bu türün avlanmasının önüne geçilememektedir, Topaloğlu, B., 2002, bilgi notu).

Koruma alanlarının ilan edilmesi tek başına biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilirliği için yeterli değildir. Örneğin İğneada ormanları, Kuş Gölü ve Sultansazlığındaki uygulamalar nedeniyle biyolojik çeşitlilik açısından son derece önemli bu alanlarda yaşanan tahribatı koruma statüleri önleyememiştir. Aynı şekilde, kıyı alanlarında varolan bir çok koruma alanında (Doğal SİT, ÖÇKK gibi) varolan yasal koruma statüsüne rağmen kaçak yapılaşmanın önüne geçilmemekte, önemli kıyı ve deniz habitatları yoğun turizm baskısı ve kitle turizmüne yönelik salt yatak kapasitesini artırmaya odaklı turizm politikaları nedeniyle tahrip edilmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de; hızlı nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, sürdürülemez üretim ve tüketim alışkanlıkları oranında doğal kaynak tahribatı çarpıcı boyutlara ulaşmıştır. Kaynakların kirlenmesi, çölleşme, iklim değişiklikleri, nesli tehlike altına giren türler, habitat tahribi; erozyon, sel, taşkın, çığ, heyelan gibi insan etmeni ile de hızlandırılan doğal afetlerle birleşerek insanın da bir parçası olduğu yaşamı yani biyolojik çeşitliliği süratle yok etmektedir. FAO verilerine göre, dünyada ekosistemler her yıl net 12 milyon hektar dolayında azalmakta olup, ölçülen ve ölçülemeyen ürün (örneğin ormanlarda odun ve odun dışı ürün) ve bunlardan sağlanan girdilerin doğru değerlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Biyolojik çeşitliliğin doğru fiyatlandırılması, etkin koruma, sürdürülebilir işletme ile doğru seçilmiş geliştirme yöntemleri ve bilinçlenmenin sağlanması, sınırlı ve yenilenemez biyolojik kaynakların optimal kullanımı ve sürekliliği için gereklidir.

Ormanlar, birey, topluluklar ve çeşitli sektörlere odun/odun dışı ürünlerle hizmetler sunma, istihdam yaratma, gıda ihtiyacını karşılama, avcılık/toplayıcılık imkanlarıyla orman köylüsüne ve afet bölgelerine ucuz odun hammaddesi sağlama şeklinde doğrudan faydalar yarattığı gibi, iklim değişikliğinden su üretimine, erozyonun önlenmesinden sağlıklı ekosistemler ve yaşam sağlmasına kadar uzanan çok önemli kamusal yararlar da sağlar (Konukçu, 2002). Ormanın ikinci grupta sayılan kamusal yararları doğrudan algılanamadığı için ön planda gözükmez. Bu kamusal yararların bugünkü büyümeye yönelik ekonomik sistem içinde doğru değer/fiyat belirlemesi yapmaksızın kullanıldığı bir gerçektir.

“Bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş” alanların orman dışı kullanımlara açılmasına imkan veren ve orman alanlarının daralmasına neden olan yasal düzenlemelerin yeniden ele alınması elzemdir. Sürdürülebilir ormancılık politikasının temel taşlarından biri de kamusal yararın gözardı edilmeksizin, kullanıcılarının refah seviyesinin ülke refahı ile eşgüdüm içinde yükseltilmesi olarak tanımlanabilir. Orman köylülerinin orman dışına çıkarılan arazilerle yoksulluğunun kalıcı ve uzun vadeli giderilemeyeceği görülmektedir. Orman köylüsünün, ancak orman ürünlerinden sürdürülebilir yöntemlerle ve bilinçli yararlanmasının sağlanması; aracı mekanizmalarında (kişi veya gruplar) ve teşviklerde düzenlemeler yapılması ile yoksulluğun önemli ölçüde azaltılması mümkündür. Aşağıda çerçeve içinde verilen metindeki değerlendirmeler orman dışına çıkarılan alanların aslında yoksullaşan orman köylüsünün refah düzeyini artırmada çok da işlevsel olmadığını etraflıca ifade etmektedir.

BÖLÜM II. TÜRKİYE’DE BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİN KORUNMASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAPSAMINDA VAROLAN DURUM

2.1. Biyolojik Çeşitlilik ve Sürdürülebilir Kalkınma Yolunda Türkiye’nin Uluslararası Sorumlulukları

Rio Zirvesi’ne katılan ve Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 156 devlet, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini imzalayarak kendi sınırları içerisindeki bitkilerin, hayvanların ve mikrobiyolojik yaşamın çeşitliliğinin tam olarak korunması sorumluluğunu üstleneceklerine, ayrıca biyolojik kaynakları sürdürülebilir kullanacaklarına ve biyolojik çeşitlilikten sağlanan faydaları eşit olarak paylaşmanın yollarını arayacaklarına dair taahhütlerde bulunmuşlardır. Sözleşme, gelecek nesillerin doğal kaynaklara olan gereksinmelerinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilme anlamına gelen istikrarlı ve sürdürülebilir gelişme kavramı üzerine kurulmuştur. Rio Zirvesi, 172 ülkenin katılımıyla yalnızca uluslararası düzeyde gerçekleştirilen en büyük toplantı olmakla kalmamış aynı zamanda bir çok gelişmeye de öncülük etmiştir. Rio Zirvesi; küresel ölçekte, sistemlerin, çevre değerlerine ve sürdürülebilir gelişme ilkelerine uygun yapılandırılmasının kabul edilerek, sürdürülebilir gelişme kavramının benimsenmesinde siyasi irade birliği ve oйдаşma sağlaması bakımından da önemlidir.

Rio Zirvesi’nin küresel çevre politikalarına katkıları, Zirve’de imzaya açılan belgeler çerçevesinde daha iyi anlaşılmaktadır (Ek I). Söz konusu belgelerin, Türkiye’nin VİZYON 2023 çalışmasına ışık tutması beklenmektedir. Bu kapsamda, Türkiye’nin taraf olduğu ve kabul ettiği uluslararası belge/bildirgeler arasında 1992 Rio Zirvesinin çıktısı olanlar gelecekteki vizyonun belirlenmesi için de büyük öneme sahiptir:

- Rio Deklarasyonu
- Orman Prensipleri
- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
- Gündem 21
- İklim Değişikliği Sözleşmesi (Türkiye henüz taraf değil)

Türkiye, Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine taraf olan ülkelerden biri olarak biyolojik çeşitliliğin küresel ve ulusal ölçekte korunması için taahhütte bulunarak, biyolojik çeşitliliğin yaşamsal ve sosyo-ekonomik değer ve önemini kabul etmiş ve Sözleşme tarafından belirlenen üç hedefe i) Biyolojik çeşitliliğin korunması, ii) Biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, iii) Genetik kaynakların kullanımından elde edilen faydaların adil ve eşit paylaşımına ulaşmak üzere sorumluluk üstlenmiştir.

2.2. Biyolojik Çeşitlilik ve Sürdürülebilir Kalkınma Yolunda Türkiye’nin Ulusal Yaklaşımı

1992 Rio taahhütleri döneminden bugüne Türkiye’de biyolojik çeşitliliğin korunması için yasal düzenlemeler ve politik taahhütler açısından önemli projeler geliştirilmiştir. Beş yıllık Kalkınma Planları, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı, Biyolojik Çeşitlilik Ulusal Stratejisi ve Eylem Planı ile ulusal ve uluslararası tüzel düzenlemeler bu konulardaki politika ve uygulamalar açısından incelenmesi gereken temel belgelerdir. Diğer yandan henüz taslak

halinde olan Türkiye Çölleşme ve Kuraklıkla Mücadele Ulusal Eylem Programı ve Eylem Planı ve Biyolojik Çeşitlilik Stratejik Eylem Planı çalışmalarının da dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, özellikle biyolojik çeşitlilik kapsamında somut veriler varolmakla beraber, mevcut durumda irdelenecek olan mevzuat, kurumsal yapı boşlukları ve/veya çatışmaları kısıtları oluşturmaktadır. Türkiye’de doğal kaynaklar ve biyolojik çeşitliliğin kullanımı ve yönetiminde önemli değişiklikler yapılması gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi, ulusal ve uluslararası ölçekte, ortak çalışma esasına dayanan sektörlerarası işbirliği yaklaşımı da gerektirilmelidir.

2.2.1. Politikalar

Türkiye’nin biyolojik çeşitlik konusundaki temel politikaları esas itibariyle Anayasa gereğince kamu sektörü için bağlayıcı, özel sektör içinse yol gösterici olan kalkınma planlarında yer almaktadır. Katılımcı bir süreç içinde geliştirilen Ulusal Çevre Eylem Planı ve Stratejisi (UÇEP) doğrudan çevre konusunda hazırlanarak, kabul edilmiş ve yayınlanmış tek stratejik yaklaşımdaki politika dökümanıdır. Biyolojik Çeşitlilik Ulusal Stratejisi, Ulusal Gündem 21, Türkiye Çölleşme İle Mücadele Ulusal Eylem Programı (taslak) ise henüz yayımlanarak resmi politika dökümanı haline gelmemekle beraber, uluslararası taahhütler doğrultusunda, biyolojik çeşitlilik konusundaki ulusal politikalara ve eylemlere yönelik hazırlanmış dökümanlardır.

2.2.2. Kalkınma Planları

Biyolojik çeşitliliğin korunması üzerine geliştirilen çevresel politikalar, “Beş Yıllık Kalkınma Planlarında” değişen ölçülerde yer almıştır.

yıllarına yönelik olarak hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)’nda belirtilmiş herhangi bir çevre politikası bulunmamaktadır. Hükümetin, Sürdürülebilir Kalkınma prensiplerini benimsediği V.Beş Yıllık Kalkınma Planına kadar olan planlarda biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliğini sağlayacak özgün politikalar yer almamaktadır. Çevrenin tüm sektörel yaklaşım ve stratejilerde yer alması VI.Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlamakta olup, ekonomi, sanayi ve enerji sektörlerinde çevre konusuna sıkça değinilmiştir. Bununla beraber, bu Plan biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı kavramlarına değinmemektedir.

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda temel strateji; sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, “insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli ve ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara yaşanabilir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak olarak” tanımlanmıştır. Bu bir anlamda sürdürülebilir kalkınmanın ve doğal kaynak yönetiminin altının net olarak çizildiği yaklaşımlardan ilkidir.

VIII. Beş yıllık kalkınma planında "Ekonomik ve sosyal gelişmeyi gerçekleştirirken insan sağlığını, ekolojik dengeyi, tarihi ve estetik değerleri korumak esastır" yaklaşımı yer almış ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının teşvik edilmesi; çevresel risklerin en aza indirilmesi yaklaşımı getirilmiştir. Yine bu planda, biyoteknolojik uygulamalardan kaynaklanabilecek olası biyogüvenlik risklerinin en aza indirilmesi için bütüncül bir yaklaşımla yasal, kurumsal ve uygulamaya ilişkin düzenlemeler yapılmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir.

2.2.3. UÇEP

Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) de yukarıda Kalkınma Planları yaklaşımındaki değişim kapsamında atılmış olan önemli adımdır. UÇEP, kendi ifadesi ile “kalkınmanın çevre konularıyla *bütünleştirilmesine* yönelik somut girişimler” önermekte olup, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile paralel bir bakış açıdadır. UÇEP, ayrıca, Ulusal Gündem 21’in “temel taşlarından birini oluşturmakla kalmayıp, kabul edilmiş politika dökümanı olarak bugün ve geleceğin adımlarını da şekillendirmesi bakımından önemlidir.

2.2.4. Stratejiler

Burada sunulan Strateji çalışmaları henüz sonuçlandırılmış ve kabul edilmiş politika dokümanları olmamakla beraber, ulusal yaklaşımların stratejik bir doküman olarak hazırlanması, uluslararası taahhütlerin yerine getirilmesi yolunda atılan önemli adımlar olarak görülebilir. Aşağıda özetle sunulan Strateji çalışmalarına önemli insan ve finans kaynakları aktarıldığı halde, çıktılarının uygulamaya geçirilmesi konusu boşluktur. Bu kapsamda söz konusu strateji çalışmaları ve eylem planlarının yasal belgeler haline getirilmesi uygulama açısından elzem olup yine bu belgeler arasında bütünlük sağlanması gerekmektedir. Bunun içinse **Türkiye Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Stratejisi ve Eylem Planının** hazırlanarak uygulamaya girmesi gerekmektedir.

2.2.4.1. Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı

Türkiye'nin Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin onaylanmasını takiben, bu alanda atılan önemli adımlardan biri de Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı (UBÇSEP)'nin hazırlanmıştır. Strateji kapsamında; Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin uygulanabilmesi için gerekli küresel işbirliğinin önemi belirtilmektedir. Bu Stratejiyle, biyolojik çeşitliliğin ve bütünlüğün korunmasını ve sürdürülebilir kılınmasına yönelik eylemlerin için bir çerçevenin oluşturulması hedeflenmiştir. Türkiye'de Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi'nin uygulanması kapsamında belirlenen öncelikli eylemler ise şöyle belirlenmiştir:

- Biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik hukuksal ve kurumsal düzenlemeler yapılması.
- Endemik ve tehlike altındaki flora ve fauna türleri ile bunların yaşama ortamlarının korunmasına yönelik yönetim planları hazırlanması.
- Doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı için toplumun her seviyesinde doğa koruma kavramları ve prensipleri ile ilgili eğitim sağlanması.
- Tüm korunan alan kullanıcıları ile işbirliği yapılarak halkın çevre korumaya ilişkin bilincinin artırılması.

2.2.4.2. Ulusal Gündem 21

1992 Rio Zirvesi sonrasında Türkiye'nin taahhütleri doğrultusunda attığı en önemli adımlardan biri de Ulusal Gündem 21'in hazırlanarak benimsenmesidir. Ulusal Gündem 21, Türkiye'de politika, strateji oluşturma ve karar alma süreçlerinde temel ilkelerin sürdürülebilir kalkınma kapsamında değiştirilmesi ve sürdürülebilirlik için çevrenin kalkınma programlarının asli ve etkin bir unsuru olması gerektiğini söylemektedir.

Ulusal Gündem 21'in önemi, çevre sorunlarının sosyal ve ekonomik faaliyetlerden bağımsız bir sorun olmadığını, ve kalkınma politikaları ile birlikte ele alınması gerektiğini açıkça ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Ulusal Gündem 21'in yaklaşımı iki hususta yoğunlaşmaktadır: i) toplumun ekonomik ve sosyal kalkınması ile -doğal ve tarihi- çevrenin korunması süreçlerinin biraraya getirilmesi; ii) çevrenin korunması, planlanması, yönetilmesi ve denetlenmesi süreçlerinde –diğer tüm alanlarda olması gerektiği gibi- toplumun farklı kesimlerinin, yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin aktif katılım ve işbirliğinin kolaylaştırılması ve önlerindeki engellerin kaldırılması.

Gündem 21'in biçimsel çerçevesi içinde, ancak, ülkenin kendine özgü yapısı ve sorunlarını yansıtabilecek değişiklikler yapılarak oluşturulan Ulusal Gündem 21'in ilk bölümü; sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının en önemli boyutu olan; karar alma süreçlerinde çevre sorunları ve planlaması ile kalkınma politikalarının örtüşmesi/entegrasyonu konusu ile ilgilidir. İkinci bölümde ilgi ve sorun alanlarından, önce tarım ve sanayi sektörleri sürdürülebilir kalkınma açısından incelenmektedir. Daha sonra nüfus, kentleşme, tüketim ve yoksulluk başlıkları altında toplumsal öğeler ele alınmıştır. Bu bölümde üçüncü alan olarak; çevresel ve doğal kaynak kullanımı ile ilgili sorunlarla ilgili olarak; toprak, tatlı su kaynakları, kıyı bölgeleri ve denizler, ormanlar, katı atıklar ve tehlikeli atık konuları incelenmektedir. Çalışmanın son bölümü ise, Gündem 21'in önemli yaklaşımlarından biri olan katılım konusu incelenmekte ve sürdürülebilir kalkınma süreçlerinde kadınların, çocuk ve gençlerin, gönüllü kuruluşların, yerel yönetimlerin ve iş dünyası, sendikalar, bilim ve teknoloji dünyası ile çiftçilerin katılımları irdelenmektedir.

2.2.4.3. Türkiye Çölleşme İle Mücadele Ulusal Eylem Programı (Taslak)

Ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına, insan sağlığına ve doğal kaynaklara olumsuz etki yapan ve ciddi önlemler alınmadığı takdirde, gelecekte etkisini daha da hissettirecek olan bu sorunun çözümünde uluslararası işbirliği sağlamayı amaçlayan Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi oldukça geniş bir bölümü yarı kurak nitelikte olan Türkiye için önem taşımaktadır.

Türkiye'nin iklim koşulları nedeniyle, çölleşmenin etkisini, dünyanın bu açıdan hassas bölgelerine göre daha az hissetmektedir. Bununla beraber, arazilerin yeteneklerine göre kullanılmaması, yanlış tarımsal yöntemler ve sağlıksız sulama uygulamaları, toprakların ve meraların aşırı kullanımı, ormanlardan açma yapılması ve değerli tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılması geleceği tehlikeye atan arazi bozulmasına (degradasyonuna) neden olmaktadır. Türkiye kuraklıktan etkilenen ve çölleşme riski taşıyan, topraklarının % 86 'sında hafiften çok şiddetliye kadar çeşitli derecelerde erozyon probleminin yaşandığı bir ülke konumuna gelmiştir.

Türkiye Çölleşme İle Mücadele Ulusal Eylem Programı hazırlanmış olup henüz taslak halinde olup 2002 itibarıyla tamamlanması öngörülmüştür.

2.2.5. Yasal ve Kurumsal Yapılanma

Anayasa, Kanunlar, Yönetmelikler ve doğa korumaya yönelik uluslararası sözleşmeler (Biyolojik Çeşitlilik, Paris, Ramsar, Bern, CITES, Çölleşmeyle Mücadele gibi) Türkiye'deki biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik yasal çerçeveyi oluşturmaktadır.

Çevre Kanunu (1983) Çevre Bakanlığını; mevzuat hazırlamak ve ilgili düzenlemeleri yapmak, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi de dahil olmak üzere doğa koruma ile ilgili uluslararası sözleşmeler ve anlaşmaları koordine etmek, diğer kurum/kuruluşların çevre koruma ile ilgili faaliyetlerinde koordinasyonu sağlamak ve Kanununa aykırı uygulamalara gerekli müdahalelerde bulunmak konularında yetkili ve sorumlu kılınmıştır. Türkiye’de ÇED Yönetmeliği sürecinin koordinasyonundan Çevre Bakanlığı sorumlu ve yetkilidir. 1994 yılında RAMSAR Sözleşmesini imzalayan Türkiye, bu sözleşmeye göre dokuz alan belirlemiş olup, varolan araştırmalar, ülkemizdeki 56 sulakalanın uluslararası kriterlere göre önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Çevre Bakanlığı Çevre Koruma Genel Müdürlüğü Sulakalanlar Şubesi sulakalanlar üzerinde çalışmalar yürütmek üzere kurulmuştur.

Çevre Bakanlığına bağlı olan Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı (ÖÇKK) ise Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde doğal ve tarihi değerleri barındıran 13 Özel Çevre Koruma Bölgesinin korunması, planlaması ve yönetiminden sorumludur. ÖÇKK, ÖÇKB’deki çevre değerlerini korumak, bu doğrultuda her türlü araştırma ve incelemeleri yapmak/yaptırmak, varolan çevre sorunlarını gidermek için gerekli tüm tedbirleri almak, koruma ve kullanma esaslarını belirlemek ve yeni düzenlemeler yapmak, imar planlarını yapmak, mevcut her ölçekteki plan ve plan kararlarını revize etmek ve re’sen onaylamak, gerektiğinde tüm kamu kurum ve kuruluşları ile ilgili dernekler ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğini sağlamakla görevlidir

Türkiye CITES Sözleşmesini imzalamış olup, ilgili düzenlemeler ve uygulamalardan sorumlu kurum/kuruluşlar Çevre Bakanlığı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve Orman Bakanlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı ve TÜBİTAK’tır. Çevre Bakanlığı tarafından CITES Yönetmeliği hazırlanarak yürürlüğe konmuş olup, diğer yandan Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından CITES’e ilişkin tebliğler yayınlamıştır.

Türkiye’nin yaklaşık % 26’sını kaplayan ormanlar Orman Bakanlığının sorumluluğundadır. Bu alanların çoğu yapacak ve yakacak odun üretim alanı kapsamında görülmesine rağmen, Orman Bakanlığı son yıllarda ve özellikle 1992 sonrasında sürdürülebilir ormancılık politikaları oluşturma yönünde önemli adımlar atmakta olması önemli ve devamlılığının sağlanması gereken bir adımdır.

Orman Genel Müdürlüğü tarafından orman köyleri ile ilgili projeler yapılmaktadır. Bakanlık, Milli Parklar Kanunu ve Kara Avcılığı Kanunu kapsamında çeşitli statülerdeki korunan alanların belirlenmesi, planlanması, korunması ve yönetiminden sorumlu ana kurumdur. Aynı zamanda Kara Avcılığı Kanunu kapsamında avcılığı düzenleyen kurum olup Orman Bakanlığına bağlı Milli Parklar Av ve Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü avlanma izinlerinin verilmesi konusunda yetkili ve sorumludur. Balıkçılıkla ilgili prosedürler Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının yetki ve sorumluluğunda iken, Orman Bakanlığı; avcılık konusunda yetkili ana oluşum olan, ilgili yerel ve merkezi birimlerle avcılık ve atıcılık derneklerini bünyesinde bulunduran Ulusal Av Komisyonu kararları doğrultusunda avcılığı kontrol etmektedir.

Kültür Bakanlığı; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında belirlenmiş doğal SİT alanlarının korunması ve yönetiminden sorumlu olup, doğal ve kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılması için doğal, tarihi, arkeolojik ve kentsel SİT alanlarını belirlemek ve korumakla yetkilidir. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında, Kültür Bakanlığı, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarını koruma görevi, Kültür ve Tabiat Varlıklarını

Koruma Genel Müdürlüğü koordinasyonunda Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları aracılığı ile gerçekleştirir.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, meralar dahil olmak üzere, tarımla ilgili tüm doğal kaynakların kullanımını ve koordinasyonu ile yetkili ve sorumludur. Bununla beraber, orman alanları içinde yeralan mera ve çayır alanları Orman Bakanlığının sorumluluğundadır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı aynı zamanda tüm tarımsal kimyasal ve gübrelerin kullanımını düzenlemek konusunda yetkilidir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından 1992 sonrasında biyolojik çeşitlilik ve biyogüvenlik alanında kısmi düzenlemeler bulunmaktadır. Ulusal düzeyde "Genetik Yapıları Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) Üretilmesi, Pazara Sürülmesi ve Gıda Olarak Kullanımı" konusundaki mevzuat oluşturma çalışmaları henüz sonuçlandırılmamıştır.

Türkiye'nin, 1996 yılında onaylayarak, ulusal mevzuatının bir parçası haline getirdiği Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kapsamında, Biyogüvenlik Protokolü'nü taraf olmak üzere imzalamakla, bu konuda uluslararası düzeyde izlenen ortak politikalarla ilke olarak görüş birliği içinde olduğunu gösterdiği söylenebilir.

2.3. Değerlendirme

Ülkenin toplam nüfusu 65 milyonu bulmakta olup, ortalama nüfus yoğunluğu 83 kişi/km²'dir. 1980-1998 yılları arası nüfus % 48 oranında artmış, yıllık nüfus artışı oranı son yıllarda 5 2.3'den % 1.7'ye gerilemiştir. Toplam nüfusun üçte ikisinden fazlası şehirlerde yaşamakta olup, iç göçe bağlı olarak kırsal kesimden kentsel alanlara doğru nüfus artışı devam etmektedir. Özellikle 1990'lardaki yüksek faiz ve enflasyon oranları gelir dağılımının büyük ölçüde çarpıklaşmasına neden olup, nüfusun üst ve alt % 20'si, sırayla milli gelirin % 55 ve % 5'ini almaktadır. Yoksulluk özellikle tarımla uğraşan kırsal kesimde yaşayanları etkilemekte, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki refah dağılımındaki adaletsizlik keskinleşmekte, kentli nüfusun dörtte biri özellikle kent alan çevresinde, gecekondualarda yaşamaktadır. İşgücünün hemen yarısı tarımda çalışmaktadır. Şehir ve kırsal kesimdeki işsizlik oranı % 10 ve % 2.8 olduğu tahmin edilmektedir (OECD, 1999:36-37) 1999 yılı itibarıyla okur-yazarlık oranı erkeklerde % 87, kadınlarda % 77.4, kentlerde yaşayan kadınların okur-yazarlık oranı %81.3, kırsal kesimde yaşayan kadınların okur yazarlık oranı % 69,7 dir. 1994 yılı itibarıyla yoksulluk oranı yaklaşık % 8 dir. Sağlıklı bir hayat için minimum gıda harcama durumuna sahip bulunmama olarak tanımlanabilen mutlak yoksulluk oranı; kırsal yerler için % 11.8, kentsel yerler için % 4.6'dır. Yoksulluk riski altında bulunan nüfusun oranı % 24 tür. Mutlak yoksul nüfusun % 95'i, eğitim düzeyi ilkökul ve altında eğitim alanlar ile okuma yazma bilmeyenlerden oluşmaktadır (UÇEP, 1998).

Bu bölümde anlatılan fiziki ve ekolojik özelliklerin yanı sıra, ekonomik ve sosyal özellikler, yereldiği coğrafi konumda en zengin biyolojik çeşitliliğe sahip olan Türkiye'nin bu çeşitliliği üzerinde belirleyicidir. Her yıl 20.000 ha. orman kaybı toprak erozyonu ile sonuçlanmakta, kıyı kumullarının %80'i yapılaşma sonucu yitirilmiş, son 30 yılda sulakalanların % 60'ı, otlak ve çayırların büyük bir kısmı bilinçsiz tarımsal faaliyetlerle tahrip edilmiştir. Yaşlı orman statüsünde sadece % 12'lik bir kısım kalmış, kahverengi ayı, Akdeniz fokü, denizkaplumbağaları gibi türler nesli tükenme tehdidi altındadır. Diğer yandan; hava, su ve toprak kirliliği, enerji tüketimi, katı-sıvı atık sorunu, aşırı tarımsal ilaç ve gübre kullanımı, aşırı ve yasak balıkçılık sorun olmaya devam etmektedir. Başta kıyı alanları ve denizler olmak üzere doğal kaynaklar üzerindeki baskılar, atıkların miktarı ve diğer çevre sorunları

artmaktadır. Kentsel nüfusun artmasıyla; eğitim, sağlık, kanalizasyon, içme suyu, katı atık, kent içi ulaşım gibi alt yapı yatırımlarına olan ihtiyaç artmaktadır.

Her ne kadar son 10 yıl içinde bir çok olumlu ekonomik ve yapısal değişiklik yapılmış, gerek biyolojik çeşitliliğin korunması gerekse çevre sorunlarının çözülmesi için büyük gayretler sarf edilmişse de, sürdürülebilir kalkınmanın tüm bileşenlerinin biyolojik çeşitliliğin korunması başta olmak üzere doğa koruma ve çevre yönetimi ile bütünleştirilebildiğini söylemek için henüz erkendir. Örneğin Dünya ölçeğinde kabul gören bir yaklaşımla koruma alanlarının oranı, ülke yüzölçümünün en az yüzde beşi olması önerilirken, Türkiye’de bu amaçla ayrılan alanların toplamı ülke yüzölçümünün yüzde birini bulmaktadır.

Korumanın sadece mevzuat ve proje gerçekleştirme şeklinde kalamayacağı ve tüm ulusal politikalar ve sektörel yaklaşımlarla bütünleştirilmesi gerektiği bilinen bir olgudur. Biyolojik çeşitliliğin korunmasının ülkenin yaşamsal kaynaklarının korunması ile eş anlamlı olduğunun anlaşılması elzemdir.

Türkiye, özellikle korunan alanların yönetimi ve planlaması yaklaşımlarında gözardı edilemeyecek ve kaçınılmaz bir değişimin içindedir. Alışılacağıyla, mevzuata dayanan koruma alanı belirlemenin yeterli olmayacağı, bu alanların kapsadığı biyolojik çeşitlilik ve habitat özellikleri itibarıyla farklı araçlar kullanılarak rehabilite edilmesi ve/veya koruma çalışmalarının hayata geçirilmesi gerektiği son beş yıl içerisinde edinilen deneyimlerle algılanmıştır. Diğer yandan bugün, koruma alanlarının çoğunun bu alanda veya yakın çevresinde yaşayan insanlarla ve/veya kullanıcılarıyla bir bütün olduğu, dolayısıyla planlama, uygulama ve yönetim aşamasında söz konusu tarafların katılımı olmaksızın korumada başarıya ulaşmanın hemen hemen imkansız olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, doğal kaynakların korunması ve yönetimine yönelik çalışmaların, Türk yönetim sistemi yapısında mevzuat düzenlemesiyle gerçekleştirilmesi gerektiği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Korunan alanlarda, biyolojik çeşitlilik açısından önemli habitat ve ekosistemlerde katılımcı ve bütüncül yaklaşımları içeren yönetim planlaması anlayışının kamu ve sivil toplum sektörlerinde benimsenmesi yeterli olmamakta, planlama sistemi ve mevzuatında bu yaklaşımın yer alması gerekmektedir. Bu doğrultuda ulusal mevzuatta yapılması gereken düzenlemelerin hem edinilen deneyimler hem de gereksinimler gözönünde tutularak yapılırken, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların da irdelenmesi gerekmektedir. Türk mevzuatındaki eksiklikler ve çelişkilerin giderilmesine yönelik radikal değişimin gerçekleşmemiş olması biyolojik çeşitliliğin korunmasındaki önemli sorunlardan biridir.

Diğer yandan Türkiye’de günün ihtiyaçları ve siyasi temayüller doğrultusunda belirlenen kurumsal yapı önemli değişiklikler göstermektedir. 1991 yılında Çevre Bakanlığı’nın oluşturulmasıyla birlikte, biyolojik çeşitliliğin korunması kapsamında da önemli yapısal değişimler başlamıştır. Doğal olarak, bu tarihe kadar özellikle Orman Bakanlığı tarafından ağırlıklı olarak sürdürülen biyolojik çeşitlilikle ilgili çalışmaların Çevre Bakanlığı tarafından da ele alınması söz konusu olmuştur. Benzer diğer örnekleri de gözönünde tutmak kaydıyla, kurumların görev ve yetki alanları belirli olmakla beraber, örtüşme ve çatışmaların da doğmuş olduğu da açıktır. Son on yılı aşan bir süredir kendisini belirgin olarak gösteren kurumsal görevlerdeki örtüşme ve çatışmaların bertarafı, yetkili ve sorumlu kuruluşların görev ve yetkilerinin yeniden netleştirilmesi ile gerçekleşebilecektir. Özellikle ulusal stratejilerin

hazırlanması ve uluslararası finansmanın sağlandığı proje çalışmalarında kurumlararası işbirliği ve eşgüdüm konusunda atılan önemli adımlar yeterli değildir.

Orman Bakanlığı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Çevre Bakanlığı yaban hayatı ve yaşam ortamlarının korunması konusunda yetki ve sorumluluk sahibi bakanlıklardır. Anılan bu Bakanlıkların tümü, Çevre Bakanlığından önce kurumsallaşmışlardır. Hepsinin kuruluş yasalarında sorumluluk alanlarında çevre korumaya yönelik hükümler yer almaktadır. Çevre Bakanlığının faaliyete geçmesiyle birlikte çevre korumaya ilişkin bu hükümlerin hemen tamamı Çevre Yasasında da yer almıştır. Türkiye’de yaygın olan bu durumun başlıca nedenleri arasında yasaların bütüncül değil, tekil yaklaşımla hazırlanması ve uygulanması yaklaşımının yer aldığı söylenebilir. Çevre Bakanlığının temel görevi tüm ilgili kurum/kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak olarak da belirlenmiştir. Dolayısıyla “koordinasyon” ve “işbirliği” tanımlarının tüm tarafların uzlaşması ile yeniden tanımlanması çözüm yolunda gerekmektedir.

Türk çevre koruma mevzuatındaki farklı kanun ve yönetmeliklerin henüz birbiriyle uyumunun sağlanmamış ve kurumsal görev tanımlarının netleştirilmemiş olması, çevre koruma ve doğa yönetiminde sık sık birbiriyle örtüşen ve/veya çatışan uygulamalara neden olmaktadır. İlgili mevzuat değişik zaman dilimlerinde o günün ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlanmıştır. Biyolojik çeşitlilik, ekosistem yaklaşımı, sürdürülebilirlik nispeten yeni kavram ve yaklaşımlar olup daha önceki mevzuatta bugünkü anlamı ve gereksinimiyle yer almamaktadır. Türk çevre mevzuatının genel yaklaşımı sürdürülebilirliğe atıf yapmaksızın doğa koruma olaraeklinde özetlenebilir. Mevzuat ve uygulayıcı kurumlar arasındaki karmaşık yapı ve belirsiz yetki/sorumluluk dağılımları, yaptırımların uygulanmasında verimsizliğe neden olarak çevresel tahribatı önleme çabalarını olumsuz etkileyebilmektedir. Örneğin Bataklıkların Kurutulmasına ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun 1950’li yıllarda, o günün koşullarında sıtma ile mücadele ve arazilerin kullanımının düzenlenmesine yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu Kanunun, biyolojik çeşitlilik açısından tartışmasız büyük öneme sahip sulakalanları yokedici boyutu olmasına karşın hala yürürlükte ve kaldırılması yönünde henüz adımlar atılmamıştır. Oysaki bu Kanun RAMSAR Sözleşmesinin uygulanmasına yönelik olarak hazırlanan Sulakalanların Korunması Yönetmeliği ile çatışmaktadır.

Orman Kanunu ve ilgili yönetmeliklerinde; çeşitli koruma alanlarının oluşturulması ve orman korumanın farklı boyutlarını kapsayan düzenlemeleri içermekle birlikte; kırsal orman alanlarındaki nüfusun desteklenmesine yönelik de olmak üzere üretim, kesim ve kullanımı da belirlemektedir. Bir taslak hazırlanmış olmasına rağmen; arazi mülkiyeti ve kullanımı ile meralar ve otlatmayı düzenleyen mevzuat henüz uygulamada değildir ve bu durum koruma çalışmaları ve çabalarını ciddi anlamda sekteye uğratmaktadır. Mevzuattaki bu tür eksiklikler özellikle yerinde koruma (*in-situ*) alışmaları ve koruma alanları dışında kalan geniş alanları olumsuz etkilemektedir.

Türkiye’de biyolojik çeşitliliğin korunması alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin uluslararası alanda kabul gören uzmanlıkları vardır. Bu önemli olgu, biyolojik çeşitliliğin korunması yönünde değerli bir kazanım olarak tanınmalı, koruma çalışmalarında STK’larla ortaklıkların çoğalması kaçınılmazdır.

Biyolojik çeşitlilik alanında üniversiteler tarafından önemli sayıda çalışma gerçekleştirilmektedir. Bununla beraber, ayrılan finans kaynaklarının yetersizliği, temel olarak yerinde gerçekleştirilmesi gereken çalışmaların sayısını, hızını ve kalitesini etkilemektedir.

Diğer yandan bir çok araştırma çalışmalarında uluslararası kriterlerle örtüşen formatta çalışmaların üretmemesi veri tabanı, envanter, izleme gibi önemli alanlarda boşluklara neden olmaktadır.

BÖLÜM III. GELECEK İÇİN ÖNERİLER

Türkiye'nin biyolojik çeşitliliğinin korunması ve sürdürülebilir kullanımı için atılması gereken adımlar aşağıda sıralanmakla beraber, bu amaca ulaşmak için, şu anda olduğu gibi, sadece istek/dilekler veya proje çalışmaları yeterli değildir. Bugünkü doğal kaynak kullanımı politika ve planlamalarıyla; Türkiye'nin zengin ülke konumundan, su, tarım, hayvancılık gibi yaşamsal alanlarda kaynakları yetemeyen bir ülke konumuna geçmesi olgusu sadece karamsar bir bakış açısı olarak değerlendirilemez. Türkiye ivedilikle Sürdürülebilir Kalkınma yaklaşımını benimseme aşamasının da bir ilerisine geçerek, tüm sektörlerde yapılacak değişimlerle bu yaklaşımı hayata geçirmeyi başarmak durumundadır. Bu ülkenin 2023'te hedeflediği Vizyona ulaşması için de elzemdir.

Bu kapsamda **Türkiye Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi ve Eylem Planının** hazırlanarak uygulamaya konması gerekmektedir. Söz konusu Strateji ve Plan, Sürdürülebilir Kalkınmanın prensipleri kapsamında, kuşkusuz ki biyolojik çeşitlilik ve doğa korumadan, akılcı kaynak yönetimine, yerelleşmeden insan haklarına, hantal kurumsal yapının modernizasyonundan, etkin yönetime kadar her alanı kapsayacaktır. Kaldı ki bir kısmı burada sıralanan olgular birbiriyle bütünleşik olup ayrı ayrı düşünülemez. Türkiye'de doğa koruma; doğal kaynakların akılcı kullanımı kavramları biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanım kavramından ayrı ele alınmamalıdır. Koruma alanlarının etkin yönetimi, ülkenin doğa koruma politikası ve aynı zamanda yerinden yönetim politikası ile de yakından ilişkilidir. Doğa koruma için her alanda bilinç düzeyinin artması ile eğitim politikaları arasındaki ilişki yadsınamaz. Sokaktaki vatandaşın ve önemli koruma alanlarında yaşayan yöre insanlarının bilinç düzeyi ile katılım/katılımcılık olgusu arasında sıkı bir ilişki vardır. Siyasete alet olmayan yerleşim planlama araçlarıyla kamu yararının gözetilmesi içiçedir. Tüketim ve üretim kalıplarının değişmesi için STK, özel sektör ve hükümet kurumları işbirliği olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Bu sıralama daha da uzatılabilir. Ancak kapsamlı bir Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi salt ekonomik büyümeyi gözetmeyen ancak insanların refah düzeyini yükselten bir yaklaşıma sahip olacaktır. Dolayısıyla 2023 yılına kadar Sürdürülebilir Kalkınma vizyonunun yasal, kurumsal ve uygulama alanlarında hayata geçirilmesine yönelik köklü değişimler ve eylemler bütününe ihtiyaç vardır.

POLİTİKA OLUŞTURMA

Sürdürülebilir kalkınma prensipleri kapsamında;

- Sürdürülebilir Kalkınma politikası benimsenmelidir.
- Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımının ulusal düzeyde tüm sektörel plan ve programlarla bütünleştirilmelidir.
-
- Türkiye'nin Doğa Koruma politikası belirlenmelidir.
-

•Tüm ekosistemlerin kullanımında (balıkçılık, tarım, ormancılık, turizm vb) siyasi tasarrufla politika oluşturularak, kullanım kararlarının alınmasına son verilmelidir.

•Sürdürülebilir bir Turizm Politikası belirlenmelidir.

•Biyolojik çeşitliliği tehdit eden faktörlerden genetik yapısı değiştirilen organizmalar (GMO) ile yabancı türlere yönelik ülke politikaları belirlenmelidir.

• Katılım ve Bilgiye Ulaşım hakkı ile ilgili yaklaşım genişletilmedi.

•Biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkı sağlayacak olan geleneksel kullanım yöntemlerinin desteklenmeli ve geliştirilmelidir.

•Çevre korumaya yönelik önlemler için sanayi teşvik edilmeli ve işbirlikleri kurulmalıdır.

•STK'larla işbirliği alanları geliştirilmelidir.

YASAL/KURUMSAL DÜZENLEMELER

•Korunan alanların dışındaki biyolojik çeşitliliğin korunması için yasal düzenlemeler,

•Toprak Yasası,.

•Biyogüvenlik Yasası,

•Doğa Koruma Yasası yapılmalıdır.

•Stratejik ÇED süreci yasallaştırılarak uygulamaya konmalıdır

•Milli Ağaçlandırma ve Erozyonla Mücadele Yasası uygulanmalıdır.

•Orman alanlarında 2b uygulamasına son verilmelidir.

•Turizmi Teşvik Kanununda ekosistemlerin sürdürülebilirliğini dikkate almayan ve kıyı-orman alanlarının kullanımı ile ilgili maddeler sürdürülebilir kalkınma ve biyolojik çeşitliliğin korunması ilkeleri dahilinde değiştirilmelidir.

•Genetik olarak değiştirilmiş organizmaların (GDO) çevreye salımı konusundaki 90/220/EEC sayılı AB Direktifi, GDO'ların kapalı kullanımı konusundaki 90/29/EEC sayılı AB Direktifi ve yeni gıdalar ve yeni gıda muhteviyatı konusundaki 97/258/EEC AB Direktifi ile uyumlu ulusal mevzuat geliştirilmelidir.

•Kurumlararası çatışma ve örtüşmelerin ortadan kaldırılması için yetki ve sorumlulukların yeniden belirlenerek kurumlararası koordinasyon ve işbirliği sağlanmalıdır.

•CITES'e tabi türlerin ülkeye yasak giriş ve çıkışına karşı caydırıcı önlemler alınmalıdır.

UYGULAMALAR MEKANİZMALARI (KORUMA ALANLARI, YÖNETİM PLANLAMASI, ENVANTER, GÖSTERGELER, İZLEME PROGRAMLARI, FİNANS MEKANİZMALARI)

- Koruma alanlarının ülke yüzölçümünün en az % 5'ini kapsayacak şekilde artırılmalı ve etkin olarak yönetilmelidir.
- Biyolojik çeşitlilik açısından öncelikli ve önemli alanların belirlenip (Nadir, endemik ve nesli tehlike altında bulunan türlerin yer aldığı önemli alanların belirlenmesi) buralarda *in-situ* (yerinde) korunma önceliklendirilmelidir.
- Her ekosistem için yeterli büyüklükte alanlar koruma altına alınmalıdır.
- Biyolojik çeşitlilik ve sürdürülebilir kalkınma göstergeleri belirlenmelidir.
- Biyolojik çeşitliliğin korunması çalışmalarına ayrılan mali kaynaklar artırılmalıdır.
- Zarar görmüş/bozulmuş ekosistemlerin restorasyonu ve geri kazanımı için kaynak temini, plan ve uygulamalar yapılmalıdır.
- Bozkır ekosistemleri korunmalıdır.
- Koruma alanlarında Yönetim Planlaması anlayışı yerleştirmeli ve katılımcı anlayışla yerinden yönetimleri yapılmalıdır.
- Gen kaynaklarının ekonomik kullanımına yönelik çalışmalar hızlandırılmalıdır.
- Kültür türlerinin genetik çeşitliliğinin korunması ve erişim konusunun sıkı kontrolünün sağlanması, ve bunların kullanımından doğan bilgi, yarar ve yeniliklerin ülkemize geri dönüşümü sağlanmalıdır.
- Yerli türlerin geliştirilmesi ve daha yaygın olarak kullanımının sağlanması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.
- Organik tarım uygulamaları yaygınlaştırılarak korunmalı ve desteklenmelidir.
- Mevcut durumun tesbiti, veri bankalarının ve envanter çalışmaları tamamlanmalı veri yönetimi modeli geliştirilmelidir.
- Doğadan toplanan türler için sürdürülebilir ve alternatif yöntemler/yaklaşımlar geliştirilmeli, geleneksel bilgi ve deneyimler derlenip korunmalıdır.
- Koruma alanlarında yaşayan halk için alternatif geçim kaynaklarının belirlenerek halk desteklenmelidir.
- Gen kaynaklarının ekonomik kullanımına yönelik çalışmalar hızlandırılmalıdır.
- Biyolojik Çeşitliliğin ekonomik açıdan değerlendirilmesine yönelik çalışmalar önceliklendirilmelidir.

- Türkiye Doğa Tarihi Müzesi kurulmalıdır.

KAPASİTE ARTIRIMI

- CITES Szöleşmesi ve Yönetmeliğinin uygulanabilmesi için Gümrüklerde altyapının geliştirilmesi ve yeterli sayıda uzman kişi eğitilerek istihdam edilmelidir.

- Yeniden yapılanma sürecinde biyolojik çeşitliliğin korunması açısından istihdam, altyapı, teknik destek vb yönünden kurumsal örgütlenme ve kapasite geliştirilmelidir.

- STK'ların kapasitesi uluslararası programların desteği ağırlıklı olmak üzere geliştirilmelidir.

BİLİNÇ ARTIRIMI/EĞİTİM

- Bilinç düzeyinin yükseltilmesi için iletişim araçları etkin kullanılmalıdır.

- Koruma alanlarında yaşayan ve kullananlar öncelikli olmak üzere hedef gruplara yönelik bilinç artırımı çalışmaları yapılmalıdır.

- Halkın katılımı ve bilgiye erişim hakkı güçlendirilmelidir.

- İlköğretim ve yüksek öğrenimde biyolojik çeşitlilik/ekoloji alanında eğitim programları oluşturulmalıdır.

EK I : Rio Zirvesi Belgeleri

Rio Bildirgesi (Çevre ve Kalkınma Konusunda Rio Deklarasyonu), Rio Belgeleri arasında, sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin genel kuralları ve çerçeveyi oluşturmasıyla dikkat çekmektedir. Bildirge; çevre ve gelişme alanında gerek devletlerin birbirleriyle gerekse devletlerin yurttaşlarıyla olan ilişkilerini düzenleyen ve 1972 Stockholm Konferansı'nda kabul edilen Bildirge ile örtüşen bir belge niteliğindedir. Küresel alanda bir kilometre taşı olarak kabul edilen bu bildirge; gelişme hakkı, yoksullukla mücadele, gelişmiş ülkelerin küresel çevre sorunlarındaki ortak sorumluluğu nedeniyle gelişme yardımları yapmaları gerekliliği konularını vurgulaması bakımından önemlidir. Bildirge yine; çevre koruma politikalarının diğer tüm politikalarla bütünleştirilmesini, çevresel etki değerlendirmesinin önemini ve halkın katılımını vurgulaması açısından da son derece önemli bir siyasi belge niteliğindedir.

Gündem 21, adından da anlaşılacağı üzere 21. yüzyıl için hazırlanan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan bir eylem programı olup, uygulanabilmesi her ülke hükümetinin kendi ulusal Gündem 21 programını hazırlamasına bağlı olup Rio Bildirgesinin de uygulanmasına yönelik bir eylemler bütünüdür. Temel olarak doğal kaynakların sürdürülebilir ve gelecek kuşakların haklarını ihlal etmeden kullanımını sağlamak, çevreye daha fazla zarar verilmesini önlemek amacıyla çevrenin her alanında tüm devletlere görev ve sorumluluk veren bir belgedir.

Orman Prensipleri (Her Tür Ormanın Yönetimi, Korunması ve Sürdürülebilir Gelişimine Yönelik Global Bir Görüş Birliği İçin Yasal Bağlayıcılığı Olmayan İlkeler Bildirimi), özellikle tropikal ormanların korunması için uluslararası bir sözleşmenin de kabul edilmesi yolunu açan önemli bir belgedir. Genel anlamda bildirge ormanların tüm insanlığa ait korunması ve yeniden üretilmesi gerektiği prensibi üzerinde oluşmaktadır.

İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, devletler hukuku açısından tehlikeli iklim değişikliklerinin önlenmesi açısından uluslararası işbirliğini vurgulayan ve temel amacı küresel iklim değişikliğine neden olan emisyonların belirli bir düzeyde tutulmasını hedefleyen ve uygulanması için devletlere yükümlülükler getiren uluslararası bir sözleşmedir.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, yeryüzündeki bitki ve hayvan türlerinin korunmasını hedeflerken, bu türlerin yaşam alanlarının da koruma altına alınmasını ve genetik çeşitlilik/zenginliğin korunmasını sağlamak yolunda atılan son derece önemli bir adımdır. Küresel ölçekte, sözleşmenin en önemli düzenlemelerinden biri de genetik kaynakların bulunduğu ülkelerle, bunlardan yararlanan ülkeler arasında eşit ve adil bir ilişki öngörmesidir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, insan faaliyetleri ile doğal yaşam arasındaki ilişkiler, canlıların varlığını sürdürmenin gerekliliği, genetik çeşitlilik ve ekosistemlerin bütünlüğü konularındaki anlayışı ifade etmektedir.

Literatür

Çevre Bakanlığı (2001), Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı, Ankara: Çevre Bakanlığı

Devlet Planlama Teşkilatı (1995), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Ankara: DPT Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı (1997), Ulusal Çevre Eylem Planı: Doğal, Tarihi ve Kültürel Mirasın Korunması, Ankara: DPT Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı (1997), Ulusal Çevre Eylem Planı: Arazi Kullanımı ve Kıyı Alanlarının Yönetimi, Ankara: DPT Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı (1997), Ulusal Çevre Eylem Planı: Orman Kaynaklarının Yönetimi, Ankara: DPT Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı (1998), Ulusal Çevre Eylem Planı, Ankara: DPT Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı (2000a), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Teşkilatı (2000b), Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT:2516-ÖİK:534, Ankara: DPT Yayını

Devlet Planlama Teşkilatı (2001), Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Ankara: DPT Yayınları.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (1999) Çevresel Başarı Raporu- Türkiye:OECD Yayını

Konukçu, Mustafa, 1998, Statistical Profile of Turkish Forestry. Ankara: State Planning Organization

Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV), 2002, Biyolojik Çeşitliliğin Korunması ve Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu, (editör F. Demirayak), Çevre Bakanlığı için hazırlanan rapor (basılmamış).

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Çevre Komitesi (2002) , Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio +10) İçin Değerlendirme Raporu (Baskıda), Ankara.

Türkiye Çevre Vakfı (1999), Türkiye'nin Çevre Sorunları, Ankara: TÇV Yayını.

Yarar, M. Ve Magnin G. (1997), Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları, İstanbul: DHKD Yayını

Yerli, S., Demirayak, F. (1996) Türkiye'de Denizkaplumbağaları ve Üreme Kumsalları Üzerine bir Değerlendirme, İstanbul: DHKD Yayını